

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ імені Г.С. СКОВОРОДИ**

ТИТАРЕНКО Віта Володимирівна

УДК 215:001.8

**МЕТОДОЛОГІЯ ПРОГНОЗНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
В АКАДЕМІЧНОМУ РЕЛІГІЄЗНАВСТВІ**

Спеціальність 09.00.11 – релігієзнавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор
Филипович Людмила Олександрівна,
Інститут філософії імені Г.С.Сковороди
Національної академії наук України,
завідувач відділу філософії та історії релігії
Відділення релігієзнавства

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Владиченко Лариса Дмитрівна,
Департамент у справах релігій та національностей
Міністерства культури України
заступник директора–начальник відділу
релігієзнавчо-аналітичної роботи

доктор філософських наук, доцент
Компанієць Лілія Вікторівна,
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна,
доцент кафедри теорії культури і філософії науки

доктор філософських наук, професор
Стадник Микола Миколайович,
Національна академія державного управління при Президентові
України, професор кафедри публічної політики та політичної
аналітики

Захист відбудеться «21» грудня 2018 року о 14.00 год. на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д.26.161.03 Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Трьохсвятительська, 4.

Автореферат розісланий «16» листопада 2018 р.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук, доцент

О.В. Бучма

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Людині а ргіогі властиве екзистенційне прагнення розширити межі власного буття, горизонти бачення майбутнього не тільки у реальному, а й в потойбічному існуванні, яке сприймається як інша, сакральна реальність, що вимагає відповідального підходу. Відтак в розвинутих релігійних системах домінує постулат про езотеричність достовірного знання про майбутнє: конкретний час і місяця виповнення пророцтв і візій релігійних містиків усіх часів вважаються недоступними для раціонального пізнання, отже, мають безліч інтерпретацій, зумовлених як специфікою епохи, в яку вони здійснюються, так і соціальним запитом. Відповідь на питання про футурологічну цінність релігії як такої, принципову можливість пізнання «майбутнього релігії» і «майбутнього в релігії» - є важливими теоретичними проблемами академічного релігієзнавства, які актуалізуються з прискоренням світових глобалізаційних процесів.

Закономірним та обгрунтованим є звернення футурологів, філософів, соціологів до проблеми дослідження майбутнього як світоглядної проблеми, визначення специфіки різних трактувань перспектив її розгортання, оскільки такі питання актуалізуються в сьогоденні у зв'язку зі зростаючою кількістю принципово не обумовлених екзистенційних факторів, віртуалізацією масової свідомості, соціальним ескапізмом та складною верифікованістю навіть короткотермінових прогнозів майбутнього. В цьому контексті доробок академічного релігієзнавства має заповнити наявні в сучасному науковому дискурсі лакуни щодо альтернативних форм передбачення майбутнього, які експлікуються з досвіду релігійних систем людства.

Поступ релігії в третє тисячоліття є довершеним фактом. Незважаючи на песимістичні прогнози вчених, ХХІ ст. постулює існування релігії в майбутньому як невід'ємного аспекту людського досвіду й інтегральної відповіді на екзистенційні запити. В реаліях України релігія в її світоглядному й інституційному проявах довела, що вона успішно виконує функції інструменту соціальної консолідації і політичної активізації. Це привертає увагу як державних структур, так і різних політичних сил до її духовно-ідеологічного потенціалу і практичної діяльності. Разом з тим, здатність релігії до мобілізації громадянського суспільства робить її потенційно конфліктогенним фактором соціально-політичної ситуації, що актуалізує завдання до передбачення, принаймні, найближчого майбутнього у розгортанні релігійної ситуації в державі.

Перебування України в кризовій точці – точці бифуркації зумовлює сучасний стан релігійної ситуації як системи, яка потребує прогнозів майбутнього перебігу подій та процесів більшою мірою, ніж коли ситуація знаходиться в стані рівноваги. Але релігійні процеси, як суспільні, характеризуються нелінійністю і високою стохастичністю, обмежуючи верифікаційні можливості, характерні для

класичної наукової парадигми лінійно-поступальної схеми розвитку соціуму. Отже, релігійні процеси та їх наслідки постають неочікуваними, складно передбачуваними шляхом звичайної екстраполяції або співставлення з «класичними» взірцями. Тому на часі формування новітньої методології прогнозування в релігієзнавстві, яка відповідатиме сучасній парадигмі наукового пошуку і дозволить продуктивно вирішувати релігієзнавчі дослідницькі завдання.

Сучасне суспільство неможливо уявити без систематизованих прогнозів у всіх сферах його життєдіяльності, однак питання щодо можливості, евристичності та ефективності прогнозування в релігійній сфері, напрацювання методології прогнозних досліджень в релігієзнавстві, ще не поставало об'єктом системних, комплексних наукових рефлексій. Це зумовило вибір запропонованої теми дисертаційного дослідження як такого, що дозволяє ввести прогнозування в науковий дискурс практичного релігієзнавства як дисциплінарного утворення академічного релігієзнавства, що є специфікою конституювання вітчизняної релігієзнавчої науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дисертаційне дослідження виконано й інтегровано у планову проблематику Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, зокрема теми: «Стан і прогнози релігійних процесів в Україні (2005-2007), державний реєстраційний № 0101U002570; «Процес конфесіоналізації релігії: закономірності і прогнози (український і світовий контекст)» (2006-2008), державний реєстраційний № 0108U011191; «Поліконфесійність сучасної України як вияв її входження в культурно-цивілізаційний діалог XXI століття» (2007-2011), державний реєстраційний № 0108U009102; «Релігійний фактор в духовно-культурному просторі сучасної України» (2012-2014), державний реєстраційний № 0112U008021; «Інституалізаційні процеси в сучасних релігіях: загальні закономірності та особливості українського контексту» (2012-2014), державний реєстраційний № 0112U008020; «Трансформація функцій релігійних інституцій в процесах суспільних перетворень України» (2015-2016), державний реєстраційний № 0114U007289; «Релігійний феномен у змінах його структурних складових і перспективах десакаралізації» (2015-2017), державний реєстраційний № 0114U003995; «Релігійні ідентичності в контексті культурно-цивілізаційного вибору України» (2017 – 2019), державний реєстраційний № 0117U002127.

Метою дисертаційного дослідження є розробка прогнозної методології релігієзнавчого аналізу релігійної ситуації, системне визначення її сутності, форм, механізмів та концептуальне обґрунтування необхідності практичного використання в академічному релігієзнавстві в цілому, та у прогнозуванні релігійних процесів в Україні зокрема.

Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання наступного кола **завдань**:

- дослідити генезу та виділити етапи візії майбутнього – від утопічного нарративу, філософсько-історичних та релігійних концепцій майбутнього до розробки новітніх методів управління/конструювання майбутнього як вектору інноваційного публічного управління;

- проаналізувати сценарії майбутнього й тренди розвитку релігії, виокремивши можливі критерії класифікації провідних із них та визначити кореляцію їх аргументації з вектором розгортання за альтернативним сценарієм;

- провести дискурс-аналіз релігійних концепцій майбутнього на предмет виокремлення спільного сигніфікатора як певної ментальної основи сучасних релігійних пошуків;

- розкрити особливості наукового осмислення і практичного застосування прогнозування в релігієзнавстві та його функціональне навантаження через експлікацію в українські реалії релігійного життя;

- обґрунтувати методологічні засади дослідницької парадигми, через операціоналізаційне визначення понять: майбутнє, релігійний процес, прогнозування релігійних процесів, релігійна ситуація; визначення відмінностей в поняттях: провіщення (пророкування), передбачення (емпіричне, інтуїтивне) та прогнозу як різних форм визначення майбутнього; розрізнення напрямів: футурології і есхатологічних пророцтв; футурології й прогнозування; прогностики й прогнозування; визначити базові принципи, опорні методи прогнозування як складові прогнозної методології в практичному релігієзнавстві.

- здійснити: а) загальнометодологічні уточнення вимог, які висуваються до прогнозу та класифікацій прогнозів за різною основою; б) предметно-прикладні релігієзнавчі уточнення джерел знання про об'єкт прогнозування – достовірних, відносно достовірних, джерел з можливим зумисним викривленням інформації;

- систематизувати на предмет можливостей і обмежень методологічний арсенал прогнозування, застосовуваний у практичному релігієзнавстві та визначити методологічні проблеми ефективності прогнозів.

- дослідити релігієзнавчу експертизу як складову прогнозування та управління/менеджменту і один із найактуальніших правових інструментів регулювання суспільних відносин між інституалізованою релігією і державою;

- обґрунтувати модель концептуальної матриці релігійної ситуації та визначити її складові елементи, рівні, параметри, детермінанти поведінки і тощо;

- виявити протилежні, але взаємопов'язані тенденції в змінах розгортання релігійної ситуації як самоорганізованої системи й об'єкту управління та механізми взаємодії її елементів.

Об'єктом дослідження є прогнозна методологія релігієзнавчих досліджень.

Предметом дослідження є концептуальні та парадигмальні засади, проблеми

і особливості застосування прогнозної методології в академічному релігієзнавстві.

Методи дослідження. У відповідності до специфіки дисертаційної проблеми й поставлених дослідницьких завдань автором була використана сукупність дослідницьких соціогуманітарних методів.

Міждисциплінарний, комплексний характер дослідження зумовив його поліметодичність, поєднання в ньому системно-функціонального та історичного підходів, реалізованих в дослідженні візії майбутнього людства у формі соціально-утопічних, філософсько-історичних та релігійних концепцій, класичних соціологічних концептів майбутнього релігій та посткласичних підходів, реалізованих в синергетичній парадигмі.

Складність й масштабність питання майбуття релігії як духовно-соціального феномену вимагала застосування різних дослідницьких стратегій – кількісних і якісних. Кількісні дослідження, орієнтовані на вивчення і аналіз масових, соціально-статистичних явищ і процесів в релігійній сфері, а відтак автором використовуються результати соціологічних досліджень з різних джерел. Якісне дослідження, відповідно до установок гуманістичної людиноцентристської методології, було орієнтовано на суб'єктивне сприйняття мінливої реальності, в якій існує й функціонує релігія.

Ґрунтування на теорії самоорганізації складних систем дало змогу змоделювати концептуальну матрицю релігійної ситуації як складноорганізованої людиномірної системи, виокремити її взаємопов'язані рівні та виявити механізми їх взаємодії.

Плідним виявився метод дискурс-аналізу релігійних концепцій майбутнього, який дозволив виокремити і зафіксувати сигніфікатор «думка» як основу конструювання реальності та майбутнього в релігійних концепціях.

Найпоширеніший при побудові довгострокових прогнозів метод написання сценаріїв використовувався для розгляду релігії як складної соціальної системи.

При дослідженні низки релігійних явищ, включаючи феномен харизматизму як одного з основних трендів постмодерного християнства, автор ґрунтувався на принципах об'єктивності, історизму, позаконфесійності, незаангажованості, толерантності світоглядного плюралізму, які є базовими для академічного релігієзнавства.

У компаративному дослідженні прогнозування релігійних процесів використовувалися аналіз і синтез, дедукція та індукція. В процесі аналізу феномену харизматизму застосовувався також метод сходження від абстрактного до конкретного, історичного та логічного.

У своїй сукупності методи, використані в процесі дослідження, набули властивості взаємодоповнюваності, особливого поєднання з іншими пізнавальними принципами, процедурами, прийомами аналізу, що дало змогу напрацювати авторську релігієзнавчо-прогнозну методологію.

Наукова новизна дослідження полягає у концептуалізації та обґрунтуванні сутності й механізмів функціонування релігієзнавчо-прогнозної методології у науковому дискурсі академічного релігієзнавства. Комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз прогнозного потенціалу практичного релігієзнавства засвідчив, що прогнози релігійних процесів виправдовуються слабо, виконуючи більшою мірою не пряме призначення – визначення ймовірного майбутнього, а спрямовані, скоріше, на розкриття логіки поведінки «homo religiosus» в постійно й швидкозмінюваних умовах розвитку держави й суспільства та просторі міжрелігійних і міжконфесійних відносин. За таких обставин, прогнози перетворюються на моделі прогнозів релігійної ситуації та, утримуючи в собі необхідність постійного коригування, зберігають основне призначення – визначати можливості релігійної ситуації дня сьогоднішнього, для підготовки вирішення питань релігійної ситуації дня завтрашнього та майбутнього в цілому. Становлення релігієзнавчо-прогнозної методології та розробка новітніх методів управління/конструювання майбутнього релігійної ситуації як вектору інноваційного публічного управління в практичному релігієзнавстві реалізується через поліваріантні «гнучкі» прогнози в різних методологічних парадигмах у контексті окреслених умов функціонування суспільства та у відповідності до поставлених завдань.

У відповідності до цього, автором сформульовано положення, що мають наукову новизну й виносяться на захист.

Вперше:

- на основі аналізу сучасної соціогуманітарної методології прогнозування встановлено принципову неможливість створення єдиної наукової картини буття релігії: комплексні прогнози в релігійній сфері, на відміну, від політики чи економіки тощо, виправдовуються слабо. Інтеграційний підхід до вивчення методології прогнозування в практичному релігієзнавстві засвідчив принципову неможливість створення єдиної суто релігієзнавчої методології та методики прогнозування в релігійній сфері. Методологію релігієзнавчого прогнозування слід розробляти відповідно до конкретних прогнозно-дослідницьких завдань. Такий ракурс теоретичного осмислення релігійного феномену, особливостей його функціонування та перспектив (прогнозів) включено до практичного релігієзнавства як дисциплінарного утворення, що є специфікою конституювання вітчизняного релігієзнавства;

- виокремлено блоки прогнозної тематики в українській соціогуманітаристиці: економічний; політичний (соціально-політичний); держуправлінський; законотворчий; демографічний; комбінований, що дозволило визначити та проаналізувати передумови становлення субдисципліни практичного релігієзнавства – «Прогнозування релігійних процесів». Зазначений напрям розглядається і як новий в конституюванні вітчизняного релігієзнавства, і як інтеграційний;

- компаративним аналізом різних напрямів прогнозування (зокрема соціального й політичного), встановлено, що релігійна складова життя суспільства окремо не розглядається, незважаючи на її очевидну актуальність, відсутні системні методологічні напрацювання прогностичних досліджень релігійної сфери, попри наявність всіх передумов для їх здійснення. Незважаючи на спільність підходів, прогнозування у кожній окремій соціальній галузі має суттєву специфіку, зумовлену особливостями визначеного об'єкта дослідження та прогнозування. Специфічність виокремленого об'єкта в практичному релігієзнавстві запропонована в авторській методології у формі моделі концептуальної матриці релігійної ситуації як складної самоорганізованої системи;

- структуровано історичну складову становлення й розвитку сучасної прогностичної науки, що потребувало розгляду основних утопічних та філософсько-історичних концепцій майбутнього. В дослідженні утопічного наративу простежено зв'язок картин майбутнього із соціокультурним контекстом їх виникнення. Обґрунтовано, що ідея передбачення майбутнього існувала, умовно, завжди – принаймні з ранніх етапів еволюційного розвитку людства (в його давніх релігійних формах), з властивим йому архетипічним типом мислення, який у дослідженні виокремлено як прекоцепція майбутнього, де в розуміння поняття «прекоцепція» вкладається її основний зміст – підготовка до формування основних концепцій майбутнього в релігії;

- доведено перспективність застосування дискурс-аналізу релігійних концепцій майбутнього на предмет виявлення означників (сигніфікаторів). В релігійному (дгармічному та авраамічному) дискурсі уявлень про майбутнє виокремлено і обґрунтовано сигніфікатор «думка» як спільну ментальну основу сучасного релігійного пошуку, що сягає своїми джерелами східно-містичних та магічних традицій та є одним із чинників, здатних лежати в основі процесів конвергенції західної й східної моделей релігійного світосприйняття;

- релігійну ситуацію визначено як досліджувану одиницю, під якою розуміється не окремий, хай навіть і значний релігійний факт, а все їх різноманіття у взаємозв'язку між собою й існуючим соціальним середовищем, тобто певне комплексне, системне утворення. З метою осмислення загальних механізмів виникнення і розвитку «нового» на основі процесу самоорганізації, створено модель концептуальної матриці релігійної ситуації як складноорганізованої системи, що охоплює три взаємопов'язаних рівні:

1) мікрорівень, який складається з низки «швидких», коротко-існуючих змінних елементів, репрезентованих буденною релігійною свідомістю, релігійною діяльністю тощо;

2) макрорівень (концептуальна релігійна свідомість), довгоіснуючі колективні змінні елементи, які називають параметрами порядку;

3) мегарівень, який складається із зовнішніх по відношенню до системи явищ,

що активно впливають на її розвиток, т.зв. керуючі параметри (контролюючі параметри, які включають глобальні чинники і локальні детермінанти. До перших включено: постмодерністські тенденції, інформатизація суспільства, технологічні революції, демографічна, економічна, політична, культурно-історична сфери тощо, локальні детермінанти, в свою чергу, означені через соціальну, політичну, економічну, державно-конфесійну (органи державної влади, релігійні інституції тощо), культурно-історичну, демографічну, етнонаціональну, географічну, комунікативну сфери тощо);

- виявлено протилежні, але й взаємопов'язані тенденції в змінах механізмів розгортання релігійної ситуації як складноорганізованої системи і механізмів взаємодії її рівнів, де виокремлено:

1) зв'язок між параметрами порядку і окремими частинами системи, який називається принципом підпорядкування (явище самоорганізації) й експліковано, через релігійну ситуацію, як соціальний локус дійсності, що становить собою різноманіття релігійних фактів у взаємозв'язку між собою й існуючим соціальним середовищем, тобто певне комплексне, системне утворення;

2) циклічну причинність (зворотність контурних зв'язків), коли елементи нижчого порядку (репрезентовані буденною релігійною свідомістю, релігійною діяльністю тощо) через свою колективну поведінку створюють параметри порядку – довгоіснуючі колективні змінні елементи (концептуальна релігійна свідомість);

3) креативну тріаду «мега+мікро=макро new» як основну ідею самоорганізації, коли у точці біфуркації макрорівень зникає, виникає прямий контакт мікро- і мегарівнів, що народжує макрорівень із іншими якостями (концептуальну релігійну свідомість) в релігійній ситуації як системі;

- розгляд релігійної ситуації в Україні в синергетичній парадигмі, дозволив застосувати концептуальну модель релігійної ситуації як методологічний інструментарій. Виокремлено прогностичні тенденції, які, з великою вірогідністю, мають незворотній характер і розгортання в майбутньому, принаймні в середньотерміновій перспективі, при збереженні теперішніх умов. Сформульовано внутрішні і зовнішні соціально-політичні ризики, які можуть лягти в основу альтернативних еволюційних шляхів розвитку релігійної ситуації як системи на прикладі України. На основі соціологічних досліджень міжнародного, всеукраїнського і регіонального масштабів висунувано, що модель концептуальної матриці релігійної ситуації як складноорганізованої системи утримує в собі фрактальність як здатність повторюватися в іншому масштабі (через певні самоподібні структури);

- використання емпіричного матеріалу дослідження релігійної ситуації як локусу соціальної реальності в Україні, дозволило констатувати роль суб'єктивного фактору як одного із найнепередбачуваніших у впливі на

розгортання релігійної ситуації як системи. Нелінійність і стохастичність релігійної ситуації як системи засвідчує можливість значних впливів індивідуальних суб'єктивних чинників, порівнюваних із суспільними чинниками – теорія хаотичної синхронізації засвідчує, що узгоджену роботу окремих складових системи здатен забезпечувати один із її елементів – «пейсмейкер», або «ритмовод», якими можуть виступати визначні релігійні особи, державні діячі, політики тощо;

- незважаючи на заперечення можливості управління релігійною ситуацією як системою в умовах нестабільності, «синергетичного» характеру сучасних криз суспільства, важливо усвідомити і розмежувати специфіку створюваних моделей релігійної ситуації: а) моделі «зовнішньої», описової, що дійсно є малоефективною і б) моделі, що описує релігійну ситуацію як систему з точки зору структурних рівнів і процесів – внутрішніх механізмів, що пояснюють можливість існування соціуму в релігійних аспектах його буття. Обґрунтовано, що релігійна ситуація як самоорганізована система є такою сукупністю елементів, які, як об'єкт управління, мають здатність лише переходити з одного стану в інший. Стани релігійної ситуації, потенційно існуючі за точкою біфуркації (точкою нестійкості), визначають майбутнє системи й створюють при цьому невизначеність, коли управління можливе, але остаточний вибір залишається за самою системою.

Управління/конструювання майбутнього як вектор інноваційного публічного управління передбачає формування стратегічного суб'єкта управління релігійною ситуацією як складною системою, здатного взяти на себе відповідальність за те майбутнє, яке він створює. В релігійній ситуації України роз'єднаний соціальний простір не дозволяє сформувати терени довіри, сконцентрувати соціальний капітал, побудувати образ бажаного майбутнього. Реальною є проблема безсуб'єктності й відсутності достатньої рефлексії та відповідальності, що збільшує ризики довгострокових проєктів і витрати на них. Інша проблема може бути пов'язана з можливим перехопленням управління з боку сильніших управлінських систем тощо;

- в українському суспільстві множинність інтересів соціальних акторів, структур, інституцій, які спроможні утворити суб'єкт управління релігійною ситуацією як системою, постає попередньою умовою для формування якихось нових структур релігійної ситуації як самоорганізованої системи, але не забезпечує їй бажаного результату. Виконання такого завдання, як формування суб'єкту управління релігійною ситуацією як системою, напрацювання стратегій, потребує об'єднаних зусиль учених, представників держструктур, органів безпеки і оборони, громадянського суспільства та усвідомлення того, що зміни в релігійній ситуації як системі є складно передбачуваними через ймовірні ризики та пов'язаність причин і наслідків зворотним способом, а відтак можуть бути незіставними за результативністю. Моделювання як метод дослідження

релігійної ситуації і вироблення варіантів управлінських рішень, дає можливість апробувати складну, слабкоструктуровану або м'якоструктуровану релігійну ситуацію як систему, не експериментуючи на людях. При цьому висхідною точкою побудови моделей є сукупність структурних взаємозв'язків, які розглядаються як цілісність в запропонованій концептуальній моделі релігійної ситуації;

- виснувано, що розробка різновидів прогнозу: «прогноз-попередження» та прогноз як «антикризова програма» дає можливість зняти універсалістський характер футурологічних концепцій, з одного боку, й долає інструменталістське розуміння планування та управління/менеджменту релігійною ситуацією як системою, з іншого. Продуктивними в практичному релігієзнавстві можуть бути «гнучкі» комплексні прогнози, здійснювані в різних методологічних парадигмах: а) майбутнього релігії як духовно-соціального феномену; б) розвитку/зміни певної релігії (конфесії); в) дослідження основних трендів у релігії (наприклад, харизматизму у християнстві); г) в ін(in)-конфесійних та аут(out)-конфесійних рівнях; д) змінах акцентів у функціональності релігії; е) взаємовідносинах між конкретними релігіями; є) взаємовідносинах між релігійними і нерелігійними світоглядами; ж) нового типу сучасної релігійності (чи таких її характеристик, як неінституційна релігійність, ре-індивідуалізм тощо), а також окремих явищ у релігії, таких як нові форми інституалізації, етизація релігії, політизації релігії тощо; з) локальних прогнозних розвідках розгортання релігійної ситуації – з зазначенням завдання на прогнози та постійним його уточненням, як однієї з методологічних вимог;

- в практичному релігієзнавстві прогнози повинні розроблятися з метою підвищення ефективності й результативності прийнятих рішень, щодо оптимізації міжконфесійних і державно-конфесійних відносин, прагнення уникнення (чи мінімізації) ризиків розвитку релігійної ситуації, деструктивних, соціально-політичних і духовних процесів тощо. Складовою прогнозування та управління/менеджменту постає релігієзнавча експертиза як один із найактуальніших правових інструментів, що дозволяють регулювати суспільні відносини між інституалізованою релігією і державою. Для ефективності застосування релігієзнавчих експертиз як складової прогнозування та управління/менеджменту пропонуються такі практичні рекомендації: подолання існуючого розриву між академічною наукою та практичним релігієзнавством і створення співтовариства професіоналів із прикладного релігієзнавчого аналізу; збільшення рівня попиту уряду та інших суб'єктів релігійної ситуації на аналітичну продукцію такого ґатунку; вироблення культури стратегічного мислення політичної еліти у прийнятті рішень у сфері питань, що стосуються релігійного життя українського суспільства; налагодження системи результативного функціонування професійних кадрів із прикладного релігієзнавчого аналізу для підвищення рівня аналітичної роботи, у сфері

державної служби, у тому числі; створення аналітичних центрів із питань прогнозування релігійної ситуації в Україні; сприяння утвердженню громадянського суспільства з високим ступенем розвитку самоуправління та самоорганізації, здатного продукувати відмінні від релігієзнавчої експертизи засоби контролю і регуляції діяльності релігійних спільнот і об'єднань.

Уточнено:

- знання про принципи здійснення прогнозування в релігієзнавстві та релігієзнавчого аналізу. Полідисциплінарний підхід дав змогу виокремити, екстрапольовати та пояснити в предметному полі практичного релігієзнавства ті принципи, дотримання яких постає умовою методологічної вивіреності прогнозних візій релігієзнавчого гатунку: історичної наступності, верифікації (перевірки), самообмеження, гносеологічний, альтернативності, системності, синергетичний, синтетично-плюралістичний, випереджуваності подій, реактивності, рентабельності, безперервності. З огляду на специфічність виокремленого об'єкта прогнозування в практичному релігієзнавстві – релігійної ситуації, зазначено необхідність дотримання дослідницьких принципів, які є традиційними для академічного релігієзнавства, а саме: принципу об'єктивності (підпринципу позаконфесійності, підпринципу плюралізму), цілісності, історизму (підпринципу конкретності, підпринципу актуалізації, підпринципу конфесійності), дуальності й підтверджено, що зазначені принципи не суперечать принципам прогнозування, окресленим вище й екстрапольованим на релігієзнавчу науку, а доповнюють і уточнюють останні;

- принципове для комплексного філософсько-релігієзнавчого аналізу прогнозного потенціалу практичного релігієзнавства розрізнення понять «Прогнозування релігійних процесів» як напряму практичного релігієзнавства та прогнозування релігійних процесів як сукупності послідовних дій, спрямованих на отримання ймовірного, науково обґрунтованого судження про зміни в розгортанні релігійної ситуації як системи. Дослідження такого складного феномену як релігія передбачає досить широкі варіації в оперуванні поняттями, які залежать від ціннісних установок автора та поставленої мети й завдань. Тому розрізнено напрями: футурологію і есхатологічні пророцтва (перша спирається на логіку, аналіз та ймовірність, другі – на осяяння, прозріння, інсайт тощо); футурологію та прогнозування (перша – це загальна концепція майбутнього людства, певні теорії прогнозування соціальних процесів, широка стратегія, другий напрям – тактичні короткострокові прогнози в прикладних сферах, наддовгі прогнози вже є футурологічними); прогностики і прогнозування (перша, яка у вузькому розумінні визначається як наука про закони і способи розробки прогнозів, в широкому – як теорія і практика прогнозування, друге – це процес складання прогнозів); визначено відмінності в поняттях: провіщення (пророкування), яке вживається лише в контексті релігійних провіщень (пророкувань) та передбачень (емпіричних, інтуїтивних) й

прогнозу як різних форм визначення майбутнього. Операціоналізаційно визначено поняття: релігійний процес (як закономірну безперервну послідовну зміну станів релігійної ситуації як системи); релігійна ситуація (як методологічний інструментарій у формі моделі концептуальної матриці релігійної ситуації як складноорганізованої системи; як локус соціальної реальності, об'єкт прогнозування і управління) та майбутнє (як суб'єктивну з людського погляду й об'єктивну з погляду стороннього спостерігача частину лінії часу сприйняття реальності).

Набуло подальшого розвитку:

- ймовірні сценарії майбутнього релігії, де розрізнено: 1) розуміння «майбутнього в релігії», яке аналізується через релігійні концепції; 2) «майбутнього релігії», яке аналізується і класифікується через призму класичних соціологічних концепцій, в контексті ймовірних сценаріїв розгортання майбутнього людства. Розгляд сучасних контрверсійних прогнозних концепцій майбутнього релігії доводить неможливість шляхом прямих підрахунків аргументів «за» і «проти», довести майбутнє існування vs зникнення релігії. Консенсус між прогнозами віднаходиться на ґрунті визнання дедалі більшого релігійного плюралізму. Утверджується «відкритий» (для контактів з іншими релігіями, гуманістичними напрямками тощо) тип релігійності. Такі зміни у масштабі планети здатні посилюватися, поруч із процесами раціоналізації «логічного Сходу» і прагнення «уздоровлення» Заходу східною духовністю. Спроби західно-східного релігійного синтезу зберігатимуть свою актуальність, в спробах еkleктичного «доповнення» християнства східними вченнями і філософськими системами. Але не доводиться прогнозувати масштабну релігійну конвергенцію навіть на середньотермінову перспективу. Йдеться про формування «синкретичних постхристиянських духовностей», але не в сенсі трансрелігійних синкретиків, а у значенні певного міксу світсько-науково-релігійно-філософських поглядів.

- можливі критерії класифікації провідних концепцій майбутнього релігії та кореляцію їх аргументації з вектором розгортання за альтернативним сценарієм: 1) утилітаристські, умовно-природничі, філософські та раціональні концепції можуть бути розташовані по всій шкалі прогнозів – від песимістичних (такі прогнози постулюють секуляризацію світу й зменшення впливу релігії, або ж повну трансформацію релігійності та зникнення релігійних інститутів) до оптимістичних (такі прогнози абсолютизують значення явища); 2) універсалістські та релігійно-етичні концепції орієнтовані тільки на оптимістичний сценарій;

- розуміння харизматизму як окремого релігійного тренду, який з великою ймовірністю збережеться в найближчому майбутньому. Оскільки фокус в дослідженні зроблено на християнстві, було поглиблено філософсько-релігієзнавчу теоретичну модель християнського харизматизму як

фундаментальної онтологічної складової, іманентної християнській релігійній традиції. В широкому сенсі харизматизм – постійний фермент релігійної картини світу, який продукував, продукує й, з великою вірогідністю продукуватиме в майбутньому, нові релігійні пошуки у християнстві.

Теоретичне значення. Дисертація є першим в українському академічному релігієзнавстві системним комплексним дослідженням загальнометодологічних підходів до прогнозування в релігійній сфері, в якому викладено і обґрунтовано авторські методологічні напрацювання, концептуалізовано та обґрунтовано сутність і механізми функціонування релігієзнавчо-прогнозна методології. Матеріали та висновки дисертації створюють концептуальну основу для подальших релігієзнавчо-прогнозних досліджень та формування відповідної субдисципліни практичного релігієзнавства, що продовжує традицію конституювання вітчизняної релігієзнавчої науки.

Практичне значення дисертації полягає у створенні наукової методики для розробки нових та вдосконалення існуючих редакцій нормативних документів державної політики, при виробленні релігієзнавчих, соціологічних, політологічних прогнозів державно-конфесійних і міжконфесійних відносин. Результати роботи можуть застосовуватись при моделюванні нової структури та змісту навчального процесу у вищих навчальних закладах, а саме: при викладанні курсів «Релігієзнавство», «Нові релігійні течії», при підготовці спецкурсів із «Прогнозування релігійних процесів», «Методологія релігієзнавчого прогнозування» й у подальших наукових дослідженнях релігії у взаємозв'язку та взаємообумовленості її елементів. Крім навчального процесу у вищих навчальних закладах, отримані результати можуть використовуватися в роботі аналітичних та прогнозних центрів.

Особистий внесок здобувача. Особистий внесок здобувача. Дисертація є завершеним і самостійним науковим дослідженням. Висновки, теоретичні положення наукової новизни отримані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження неодноразово доповідалися на науково-методичних семінарах Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, використовувалися при викладанні курсів «Релігієзнавство» та «Сучасні релігійні процеси» в Київському університеті імені Бориса Грінченка та апробовані у виступах на численних міжнародних наукових і науково-практичних конференціях.

Серед них: всеукраїнські наукові конференції – «Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин» (Хмельницький, 2011); «Держава і церква в новітній історії України» (Полтава, 2012); «Україна: поступ у майбутнє» (Київ, 2016); «Релігія, Церква, віруючі в добу суспільних викликів: історичний досвід та сучасні рецепції» (Тернопіль, 2018).

Міжнародні наукові конференції – «Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій» (Чернівці, 2010); Перший

конгрес дослідників релігії «Релігія в добу науки» (Санкт-Петербург, 2012); «Нові релігії: двадцять років потому» (Москва, 2012); «Проблеми демократичного суспільства: релігія, право і діалог в країнах СНД і Балтії» (Рига, 2013); XV Міжнародна конференція «313-2013: в 1700 річницю Міланського едикту» (Закопане, 2013); «Свобода релігії або віросповідання: загальні принципи і правові умови реалізації цього права в різних державах» (Мінськ, 2013); «Авраамічні релігії в Україні: інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні взаємини» (Галич, 2014); «Religion in the context of globalization: legal aspects of the functioning of religious organizations» [Релігія в контексті глобалізації: законодавчі аспекти функціонування релігійних організацій] (Краків, 2014); «Україна і Ватикан» (Київ, 2014); «Релігія і/або повсякденність» (Мінськ, 2015); Круглий стіл «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» (Київ, 2016); Круглий стіл «Забутий в Україні ювілей і нинішні спроби Росії присвоїти українську історію (до 1000-ліття духовно-культурних зв'язків Русі-України та Святої Гори Афон)» (Київ, 2016); «Релігія і спадщина радянської держави: 25-літня ретроспектива» (Тбілісі, 2017); 24-й симпозиум «Релігія і релігійна свобода в швидкозмінюваному світі» (Прово, 2017); «Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень» (Хмельницький, 2018).

Положення дисертації обговорювалися на засіданнях відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства, засіданні Вченої ради Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Публікації. Основний зміст дисертації викладено у 40 публікації. Серед них – одна монографія, 30 статей у фахових виданнях України, 7 статей опубліковано за кордоном, 9 – в збірниках наукових праць та матеріалах конференцій.

Структура дисертації. Послідовність презентації змісту дисертаційного матеріалу зумовлена логікою дослідження, його метою та завданнями. Робота структурована за проблемним принципом викладу матеріалу і містить вступ, чотири розділи, висновки, список використаної літератури та додатки.

Поставлені завдання цілком закономірно обумовлювали необхідність викладу в першому розділі положень теоретико-пізнавальної концепції дослідження, аналіз історичного поступу розуміння майбутнього та способів і форм його передбачення. Це дозволило перейти у другому розділі до формування концептуальних основ прогнозування та аналізу їх апробації у практичному релігієзнавстві.

Студіювання цих проблем дало можливість з'ясувати низку положень гносеологічного характеру, здійснити методологічні уточнення та сформулювати науково-категоріальний апарат дослідження як умови адекватного виокремлення предметної сфери дослідження в другому розділі. Опертя на цей методологічний базис дозволило здійснити дискурс-аналіз релігійних концепцій майбутнього, розгорнути ймовірні сценарії і глобальні

тренди релігій в третьому розділі. В четвертому розділі у фокусі наукового дослідження знаходилися парадигмальні засади методології прогностичних досліджень в академічному релігієзнавстві, що уможливило виокремлення і обґрунтування в якості об'єкта дослідження, прогнозування та управління релігійну ситуацію як складну людиномірну самоорганізовану систему.

Список літератури містить 608 позицій. Загальний обсяг дисертації становить 463 сторінки, з них основний текст – 405 сторінок та два додатки.

Основний зміст роботи

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми; формулюються мета та завдання дослідження, теоретичні положення, відзначені науковою новизною; викладається теоретичне та практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі** - «**Теоретико-методологічні та історичні засади дослідження**» формуються та обґрунтовуються основні положення теоретико-пізнавальної концепції роботи, здійснюється аналіз світоглядних підходів філософсько-релігієзнавчої та релігійної проблематики майбутнього ці дослідження, викладаються основні елементи дослідницької програми.

Так, у параграфі **1.1 «Проблема майбутнього у філософсько-релігієзнавчому та релігійному дискурсах»** дисертантом показано, що актуальність питання майбутнього поставала, умовно, завжди, але особливо ця проблема актуалізується в сьогоденні. Погляди в майбутнє розгорталися від спроб осмислення давньогрецькими філософами соціально-політичних інтересів і потреб суспільства (праці Платона «Держава», Аристотеля «Політика») до соціально-утопічних концепцій Т.Мора і Т.Кампанелі, від діалектики Г.В.Ф.Гегеля до концепції розвитку К.Маркса, від класичного до посткласичного, постнекласичного і постмодерністського знання про майбутнє: І.Кант, І.Г.Фіхте, В.Соловйов, М.Бердяєв, К.Ясперс, Х.Ортега-і-Гассет, а також економістами і політологами – Ф.Броделем, І.Валлерстайном, З.Бжежинським, С.Гантінгтоном, Ф.Фукуямою та ін.; релігійний підхід у соціокультурному прогнозуванні можемо спостерігати у працях П.Тейяра де Шардена, П.Тіліха. Цивілізаційні потоки та культурно-історичні типи як відкриті, а не автономні системи розглядаються у філософсько-історичних та культурологічних концепціях А.Тойнбі, О.Шпенглера, М.Данилевського, П.Сорокіна, теорія про народження і еволюцію Всесвіту, згідно з якою космос не хаос, а «структурно-організований впорядкований світ» представлена у філософському напрямку космізму, засновником якого є В.Вернадський.

Слід згадати також існуючу наукову традицію аналізу прогнозування як взаємозв'язку інформаційних утворень та системи потреб, інтересів, ціннісних установок у політиці, економіці, духовній сфері. Такий підхід характерний для праць А.Бауера, В.Ейхорна, С.Райса та інших. У радянській та пострадянській філософії ця традиція розвивається у працях А.Сергєєва, В.Геца, А.Попова,

Ю.Ожогова, Є.Веселовського, В.Шинкарука, В.Табачковського, М.Поповича та ін.

Футурологічні побудови А.Кларка, А.Печчеї, Дж.Нейсбіта, П.Ебурдіна та інших засновуються на виокремленні загальнолюдських проблем у соціально-економічній, політичній та духовній сферах буття людини.

Окремим напрямом у низці досліджень майбутнього постала сфера наукової фантастики, де проблема майбутнього розгортається в художній формі, яка представлена творами С.Лема, А.Азімова, А.Кларка, Р.Хайнлайна, Ю.Щербака та ін.

Акцентовано позицію відомих дослідників релігії, таких як Д.Белл, Р.Старк, Р.Бейндбрідж, Ф.Дженкінс, Г.Ганеграаф, Х.Йоас, Пітер і Браджит Бергери, Г.Кельнер та інших, яка полягає в тому, що сучасна секуляризація не переросла релігію, витіснивши її на маргінес суспільного життя. Навпаки, відповідні очікування Л.Фейєрбаха і К.Маркса, Ф.Ніцше і З.Фрейда, О.Конта й М.Вебера виявилися певним марновірством. Сьогодні в середовищі соціологів релігії переважає переконаність в «persistence of religion» – непохитній силі інерції релігії, в тому числі і в сучасних західноєвропейських суспільствах.

Опорою для прогнозних розвідок в дослідженні стали результати соціологічних досліджень різного рівня. Найбільший досвід у прогнозуванні релігійних процесів мають міжнародні соціологічні інституції, такі як Американський дослідницький центр Pew Research Center, Forum on Religion & Life, European Social Survey (ESS) – Європейське соціальне дослідження (загальноєвропейський дослідницький проєкт), Barna Group у Вентурі та інші, якими було введено в науковий релігієзнавчий дискурс низку понять, що курсують в обігу прогнозних досліджень (релігійний ландшафт, релігійний індекс, релігійний профіль, релігійна конфігурація тощо).

Проблемами майбутнього релігії займалися когорта зарубіжних дослідників релігії – Р.Унгер, Е.Ірвінг, Х.Казанова, М.Малерб, Р.Фокс, Дж.Фрідман та інші, з опорою на праці яких формується і авторська позиція.

Окремою базою досліджень стали дослідження майбутнього релігії на посткомуністичному просторі, де релігійно-суспільна складова виступає об'єктом досліджень в працях М.Бурдо, М.Бейлі, Н.Ніелсена, П.Рамет, Дж.Хоскінга. Фундаментальне дослідження цього питання здійснено в монографічній праці вітчизняного дослідника В.Єленського.

Релігієзнавство як гуманітарна наука також постала перед необхідністю розробки методологічної бази прогнозних досліджень. Можна сміливо стверджувати, що прогнозні складові присутні в окремих працях вітчизняних науковців-релігієзнавців, зокрема А.Арістової, Е.Бистрицької, В.Бондаренка, О.Бучми, Л.Виговського, Л.Владиченко, О.Горкуші, В.Докаша, Ю.Завгороднього, С.Здіорука, В.Климова, А.Козловського, Л.Компанієць, А.Колодного, П.Косухи, В.Литвинова, Г.Надтоки, О.Недавної, В.Єленського,

І.Осташука, П.Павленка, О.Предко, О.Сагана, Р.Сітарчука, М.Стадника, О.Уткіна, Л.Филипович, Є.Харьковщентка, М.Черенкова, Ю.Чорноморця, В.Шевченка, О.Шепетьяка, А.Юраша, П.Яроцького та інших, оскільки моніторинг релігійних явищ здійснюється ними постійно. Проте системних методологічних розробок для досліджень релігійних процесів у вітчизняному релігієзнавстві і їх прогнозування не було, попри наявність всіх передумов для їх здійснення.

У параграфі 1.2 «**Становлення методології прогнозних досліджень в історії соціально-утопічної та філософської думки**», без прагнення всеохопності викладу, розглянуто ретроспекцію основних утопічних та філософсько-історичних концепцій майбутнього і до сучасного виокремлення й становлення прогностики як окремої дисципліни та її особливостей з метою: 1) констатувати наявність/відсутність релігійних ідей у розглядуваних концепціях; 2) розуміння генези становлення й розвитку сучасної прогностичної науки.

Зв'язок картин майбутнього із соціокультурним контекстом їх виникнення простежено в дослідженнях утопічного наративу. Базисом слугувала етапізація, запропонована соціологом і футурологом І.Бестужевим-Ладою. Дослідження засвідчило, що створюваний образ майбутнього релігії як певний соціальний проект, очікування бажаної або небажаної, але ймовірної перспективи може слугувати одним з істотних параметрів для характеристики соціальної реальності, що й породжує той чи інший образ релігійного майбутнього.

Логічним поставав аналіз футуристичних поглядів, уявлень, концепцій майбутнього. Найпоширенішими є футуристичні прогнози, сформовані в руслі філософії історії, де розглядається доля світових цивілізацій. Наслідком створених концепцій всесвітньої історії виникало бачення того чи іншого майбутнього. Футурологія, прогностика і прогнозування зблизились між собою у західній науці, починаючи з 60-х років ХХ ст. й отримали значний поштовх для розвитку. На початку 1970-х актуалізувався напрям, який виступив із концепцією неминучості «глобальної катастрофи» при існуючих тенденціях розвитку суспільства. Значного впливу набули розробки Римського клубу, який в сьогоденні втратив свій вплив у теоретичному й організаційно-практичному аспектах. Але остання доповідь Римського клубу «*Come On!* Капіталізм, короткозорість, населення і руйнування планети» розглядається як один із важливих документів нашого часу, в якому озвучується висновок провідних експертів щодо невідворотності докорінної зміни парадигми розвитку нашої цивілізації. У новітніх розробках члени Римського клубу звертаються до теорії автопоезису У.Матурани та Ф.Варели як до альтернативної філософії «нового Просвітництва». Заклучна частина, в якій узагальнюються експериментальні підходи до управління, економіки, освіти, суспільного розвитку має прикладний характер і за суттю є формою управління майбутнім людства в цілому.

Виникнувши в 40-і роки ХХ століття, досягнувши розквіту як «історія майбутнього» до 70-х років, футурологія вичерпує себе до кінця століття. В цей період створюються універсальні моделі майбутнього Д.Белла, А.Тофлера, Дж.Нейсбіта та ін. Спроби комплексного прогнозування соціуму поступаються місцем утилітарним недовготерміновим прогнозам. Не ставлячи собі за мету оцінити ефективність футурологічних концепцій, відзначимо, що футурологічні клуби, об'єднання, центри й окремі вчені різних напрямів не позбавлені певного ідеологічного впливу, що не сприяло об'єктивному дослідженню соціальних процесів та їх прогнозуванню.

Розглянуті й проаналізовані соціально-утопічні та філософсько-історичні концепції майбутнього знайшли своє логічне продовження у нових видозмінених концепціях майбутнього як відповідь на нові умови життя людини й нові знання. Поруч з ними розвивається прогностика як наука про майбутнє, ґрунтована на науковій методології. Важливі напрацювання у сфері розвитку прогностики як наукової дисципліни здійснили у різний час А.Бауер, В.Ейхгорн, Г.Кребер та ін. Методологія західних прогнозних досліджень має свою історію та етапи формування. На сучасному етапі розвитку наукова прогностика – це наука про систему нашого мислення про майбутнє, способи й методи його осмислення. Розробка теорії та методології прогнозних досліджень становить одне з головних завдань прогностики як науки, мета якої полягає в прагненні передбачити можливі варіанти розвитку/зміни процесів, подій і явищ.

У другому розділі «Концептуальні основи прогнозування та досвід їх апробації в академічному релігієзнавстві» сформульовані концептуальні основи прогнозування в академічному релігієзнавстві, систематизовано та проаналізовано їх апробації. Студіювання цих проблем дало можливість з'ясувати низку положень ґносеологічного характеру, здійснити методологічні уточнення та сформулювати науково-категоріальний апарат дослідження як умови адекватного виокремлення предметної сфери.

В параграфі **2.1. «Сучасні філософсько-концептуальні та прикладні аспекти прогнозування»** обґрунтовується необхідність розгляду загальних методологічних проблем прогнозування для усвідомлення і вирішення проблем прогнозно-релігієзнавчих досліджень.

Спектр розглядуваних методологічних підходів пізнання майбутнього розгорнуто від історичного (ретроспективного) прогнозування (В.Пантін, В.Лапкін, В.Шутов) до принципу мета-історії (Г.Фетисова, В.Бондаренко), ідей про самоорганізацію в різних теоретичних рамках (теорія дисипативних структур (І.Пригожин), синергетика (Г.Хакен, І.Добронравова), теорія нестационарних структур у режимах із загостренням (А.Самарський, С.Курдюмов), автопоезис (У.Матурана, Ф.Варела), фракталами (Б.Мандельброт), феноменами самоорганізації в соціальних системах (Н.Луман)) тощо. Можна дискутувати щодо валідності та ефективності

некласичних спроб та підходів, проте вони засвідчують прагнення інтегрувати природничо-наукову та суспільно-гуманітарну методології, що спостерігається в останні десятиріччя у світовому науковому дискурсі.

Кризи й катастрофи сучасності є прикладами обмеженості усталених методологічних підходів при зіткненні з нестійкостями складних систем, до яких ми відносимо й релігію. Очевидним є науковий факт неможливості нав'язування еволюційних шляхів розвитку складноорганізованим людиномірним системам. Необхідне усвідомлення можливості сприяння внутрішнім тенденціям розвитку складних систем, сьогоdnішній стан яких визначається минулим і формується прийдешнім порядком. Тому створення моделі концептуальної матриці релігійної ситуації, розгляд і аналіз її функціональності в парадигмі теорії самоорганізації постав актуальним, відкривши нові дослідницькі можливості: а) вивчення релігійної ситуації як системи, здатної еволюціонувати за віялом можливостей, визначених іманентними їй здатностями, які реалізуються через тяжіння до мети-атрактора; б) вивчення можливостей впливу на релігійну ситуацію через її регулювання та управління.

Здійснений огляд та аналіз існуючих напрацювань у прогнозуванні та управлінні соціальними процесам в українській гуманітаристиці засвідчив, що в українському суспільному просторі Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України вирішує питання наукового обґрунтування, аналізу та оцінки проблем і перспектив суспільно-політичного розвитку України. Розробляється державне прогнозування та програми економічного і соціального розвитку України, вивчається і аналізується проблематика політичного прогнозування.

Моніторинг праць з прогнозної тематики в українській науковій думці, дозволив виокремити основні напрями, за якими розвивається прикладне прогнозування: економічний (соціально-економічний) (С.Глівенко, В.Матвієнко, М.Мінченко, М.Соколов, О.Теліженко, Л.Чижов, А.Фролков та ін.); політичний (соціально-політичний) (О.Валевський, К.Ващенко, Ю.Кальниш, А.Пойченко, В.Рєбало, М.Стадник, С.Телешун, О.Титаренко та ін.); держуправлінський (О.Павлов, Ю.Саєнко, Д.Єльчанінов та ін.); законотворчий (В.Король та ін.); демографічний (Е.Лібанова та ін.); регіональний (М.Білинська, Б.Парахонський, Г.Перепелица, О.Романчук, К.Сотнікова та ін.); комбінований (Ю.Саєнко, А.Сухоруков, Ю.Харазішвілі та ін.). Зазначені напрями постають важливими для опрацювання, оскільки: 1) становлять собою напрацювання методологічного базису прогнозування; 2) можуть використовуватися як складова прогнозного фону в релігієзнавчо-прогнозних дослідженнях.

В параграфі 2.2. **«Специфіка прогнозування в релігієзнавстві: предметне поле, теоретичні принципи та категоріальний апарат»** усвідомлення специфічності прогнозно-передбачувальної діяльності в

релігієзнавстві, спонукало до компаративного аналізу соціального (В.Сафронова, С.Глівенко, М.Соколов, О.Теліженко та ін.) та політичного прогнозування (А.Ахременко, С.Телешун, В.Горбатенко, К.Ващенко, В.Ребкало, О.Валевський та ін.) на предмет визначення спільності методологічних підходів.

Для об'єктивного розуміння прогнозного фону релігієзнавчих досліджень, необхідним було розуміння основних методів прогнозування (їх класифікації, періодів упередження, джерел знань). За ступенем достовірності знання поділяються на достовірні; відносно достовірні та знання в умовах із можливим зумисним викривленням інформації. Реальні умови прогнозного фону характеризуються присутністю всіх трьох типів умов та інформацій одночасно. У дослідженні використано емпіричні дані різних соціологічних розвідок (Дослідницький центр П'ю (Pew Research Center), Forum on Religion & Life, Барна груп у Вентурі, що спеціалізується на проведенні досліджень для християнських служінь, соціологічна служба Центру Олександра Разумкова, фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Київського інституту проблем управління імені Горшеніна, Київського міжнародного інституту соціології), які у науковому співтоваристві оцінюються як достовірні. До знань відносної достовірності віднесено різноманітні конфесійні джерела. Розглянуто знання в умовах із можливим зумисним викривленням інформації, наприкладі концепції «Русского мира», намагань переписати історію хрещення Руси, церковну історію тощо як свідомих і цілеспрямованих викривлень інформації в сучасних умовах.

Проаналізовано застосовуваний у релігієзнавстві наступний методологічний інструментарій прогнозування: колективна генерація ідей, або «мозкова атака»; метод порівняльного аналізу, експертна оцінка, яка широко застосовується в релігієзнавчій науці (основними різновидами експертної оцінки є експертне опитування, індивідуальне передбачення експерта і колективна експертна оцінка – автор брав участь у всіх трьох категоріях експертизи); метод «Дельфі»; сценарний метод, або метод написання сценаріїв (виявився виправданим щодо майбутнього релігії як духовного феномену, оскільки сценарій – це спосіб встановлення логічної послідовності подій з метою визначення альтернатив розвитку великих систем (Б.Краснов); метод історичної аналогії (орієнтований на конкретно-фактологічний підхід розуміння природи релігії, на збір фактів про минуле релігії, описання й аналіз їх, з'ясування особливостей функціонування релігійних феноменів в конкретних умовах суспільного буття (А.Колодний)); методи екстраполяції (В.Горбатенко) та інтерполяції (А.Давидов); опитування, як важливий інструмент дослідження в соціології релігії (дослідження Центру Разумкова, фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», авторські інтерв'ю та анкетування тощо), спостереження та включені спостереження (з участю дослідника в релігійних заходах тощо); моделювання (пропонується модель концептуальної матриці релігійної ситуації як об'єкта дослідження,

прогнозування й управління); розуміння теорії хаосу як методології конструювання майбутнього в синергетичній парадигмі.

Крім того, в релігієзнавстві виокремлюється складова релігійної ситуації, яка може бути визначальною в прогнозі: це – рівень ін(in)-конфесійних впливів – як галузі взаємовідносин між церквами/громадами всередині однієї конфесії, вибудовування внутрішньої релігійної політики церкви/громади, та рівень аут(out)-конфесійний – у сфері міжконфесійних відносин, державно-конфесійних та відносинах церква-суспільство. Вони є взаємопов'язаними, оскільки індуковані різноаспектним функціонуванням релігії. Для прогнозування цих рівнів плідною вбачається науково-практична співпраця з Департаментом у справах релігій і національностей Міністерства культури України, оскільки він є відповідальним за реалізацію всього комплексу питань, що стосуються вироблення та імплементації цілісної політики у сфері взаємин держави з релігійними організаціями (А.Юраш).

Також висновується визначення ефективності прогнозів з позицій логіки, яке уможливується отриманням певного прогнозного результату, однак не зводиться тільки до ступеню достовірності чи недостовірності прогнозів.

У параграфі 2.4. **«Релігієзнавча експертиза як складова прогнозування та механізм регулювання відносин у суспільстві»** розглянуто один із найактуальніших правових інструментів регулювання відносини усередині суспільства (між державою і конфесіями, між самими конфесіями тощо). Проаналізовано висхідне поняття «експертиза», похідне – «релігієзнавча експертиза», методологічні основи здійснення наукової експертизи та практичне застосування експертизи як складової прогнозування і механізму регулювання відносин у суспільстві. Значний здобуток у розвиток релігієзнавчої експертизи було зроблено М.Бабієм, В.Єленським, С.Качуровою, В.Климовим, А.Колодним, Л.Майданевичем, О.Саганом, П.Павленком, Л.Филипович, П.Яроцьким та ін. Питання доцільності релігієзнавчої експертизи, в тому числі й державної, методологічні засади релігієзнавчої експертизи, роль експертних товариств у сфері релігійної життя розглядаються в працях К.Елбакян, І.Загребіної, К.Плетньова, А.Пчелінцева, О.Разуваєва, Ю.Сідельникова та ін.

Проаналізовано експертну діяльність Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, здійснювану Відділенням релігієзнавства з моменту свого існування (Статут Інституту (пункт 2.2.5.)). Деякі види експертиз здійснювалися за прямої участі автора.

З метою уникнення можливих рецидивів, здійснено компаративний аналіз специфіки релігієзнавчої експертизи в Росії, Білорусі та Україні як країн, пов'язаних спільним «радянським» минулим та за наявності впливу з боку Росії на ситуацію в Україні й балансування Білорусі між Росією й іншими країнами, де Україна постає важливим фактором. На відміну від Білорусі і Росії, в Україні відсутній інститут державної релігієзнавчої експертизи. Остання може

проводитись (крім фахівців Відділення релігієзнавства): а) відповідними незалежними експертами, кваліфікація яких відповідає встановленим вимогам, оскільки наслідками порушення критеріїв відбору релігієзнавчого експерта може стати ескалація міжконфесійних конфліктів і непорозуміння; б) членами Експертної ради з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій при Міністерстві культури України, які повноважні давати пропозиції щодо визначення шляхів, механізмів, способів вирішення проблем, що виникають під час реалізації державної політики у сфері релігії.

Процес конституювання релігієзнавчої експертизи в Україні перебуває в динаміці. Базуючись на теоретичних доробках зарубіжних та вітчизняних дослідників, аналізуючи Закон про наукову експертизу, враховуючи власний досвід експертування тощо над цим питанням працює робоча група, до якої входить і автор. На сьогодні бачиться два сценарії конституювання релігієзнавчої експертизи в Україні: 1) створення абсолютно незалежного інституту релігієзнавчої експертизи (центру, асоціації, товариства, бюро тощо); 2) створення відносно незалежного центру під патронатом Департаменту у справ релігій і національностей Міністерства культури України у формі експертної Ради.

В третьому розділі «Релігійні концепції майбутнього та перспективи релігій як духовно-соціального феномену» розглядається явище презентизму, рецидиви якого можуть бути присутніми і в сучасних прагненнях передбачення майбутнього релігії. Це спонукало до аналізу прекоцепцій майбутнього, коли минуле й майбутнє мислилося подібними до сьогодення і лише після тривалого розвитку виробилося уявлення про минуле й набагато пізніше про майбутнє – як про дещо відмінне від сьогодення.

Процес конструювання майбутнього релігії просувався за кількома напрямками, які ми можемо означити як релігійний; соціально-утопічний; філософсько-історичний; футуристично-прогностичний.

В параграфі **3.1. «Сигніфікаційний ракурс дискурс-аналізу релігійних концепцій майбутнього»** для аналізу релігійних концепцій минулого застосовувався дискурс-аналіз. Ретроспектива розвитку релігійних уявлень про майбутнє, яка може бути досліджена аргументовано, починається з періоду її фіксації в релігійних текстах. Прекоцепції релігійних уявлень про майбутнє, зафіксовані міфологічною традицією, автор обмежив характеристиками деяких ключових аспектів. Розмірковування щодо архаїчних суспільств не піддаються строгій верифікації та універсалізації, однак обґрунтованим є припущення, що поряд із відчуттям незмінності соціального порядку в архаїчних суспільствах присутнє побоювання перед майбутнім (презентизм), а соціальні очікування зазвичай мають тривожний характер. Цикл як спрямованість розвитку виступає скоріше об'єктом бажань, аніж очікувань. Очікування ж архаїчного суспільства не виключають можливість змін, хоча психологічно вони не є бажаними.

Опертя на методологію дискурс-аналізу (Л.Філіпс, М.Йоргенсен, В.Борботько) та практику застосування дискурс-аналізу як одного із сучасних соціогуманітарних методів для дослідження текстів (І.Богачевська) дозволило об'єктом дискурс-аналізу виокремити усталені релігійні концепції - дгармічну (індуїстсько-буддо-джайністську) та авраамічну (іудео-християно-ісламську). Застосування методу дискурс-аналізу є плідним для виявлення означників (сигніфікаторів). У контексті релігійного дискурсу акцентовано і виокремлено сигніфікатор – «думка», як спільну ментальну основу дгармічної та авраамічної концепцій. В означеному релігійному дискурсі він розуміється як основа конструювання майбутнього, однак в авраамічних традиціях це поняття набуває ширшого розуміння, через пов'язаність з пророцтвом і месіанством, позаяк пророки й месії виступають провісниками і конструкторами нової реальності – майбутнього. Відтак бачення майбутнього, його конструювання – в метафоричному імпліцитному вигляді присутне практично в усіх релігіях. Виокремлений у релігійних концепціях майбутнього спільний сигніфікатор «думка», серед іншого пояснює й прагнення сучасної західної цивілізації запозичити східні моделі світосприйняття, на що вказували А.Тойнбі, О.Гакслі, Д.Медоуз та ін.

В параграфі **3.2. «Майбутнє релігії: ймовірні сценарії і глобальні тренди»** зазначається, що в сучасних прогностичних розробках та передбаченнях (Дж.Букінгем, Д.Фрідман та ін), серед відомих прогностичних праць із глобалістики, альтернативістики та футурології (І.Бестужев-Лада, Д.Нейсбіт, Е.Тофлер та ін.) релігія залишається включеною в контекст інших геополітичних прогнозів. Майбуття релігії як духовно-соціального феномену в сучасних концепціях та футуристичних передбаченнях досліджується методом сценарного прогнозування. Метод написання сценаріїв є найоптимальнішим і широко застосовним, однак автор не ставить за мету оцінювання методу сценарного прогнозування. Це пов'язано з тим, що і світова, й вітчизняна практика прогнозування засвідчує проблемність вибору такого методу, особливо на довготривалу перспективу.

В основу обґрунтування концепцій різними дослідниками покладено різну аргументацію, відтак запропоновано наступну класифікацію: утилітаристські; умовно-природничі; раціональні; універсалістські; релігійно-етичні; філософські. Крім засадничих позицій, концепції поділяються також за вектором розгортання. Звернення до класичних соціологічних концепцій дозволило дослідити їх відображення у новітніх концептуальних баченнях майбутнього релігії як духовно-соціального феномену.

Низка сучасних соціологічних досліджень підтверджують песимістичні прогнози щодо майбутнього релігії, вказуючи, що під впливом науки віра в традиційного Бога вже скоротилася за останні три століття майже на третину і продовжує скорочуватися (Д.Абрамс, Р.Вейнер). Такі концепції ґрунтуються на

розумінні «корисності-некорисності» релігії і відносяться до утилітаристських концепцій майбутнього релігії. Серед останніх зустрічаються й оптимістичні, де з наукової точки зору обґрунтовується необхідність і корисність віри, оскільки «релігійні люди краще пристосовані до складнощів життя, бо саме віра їх гуртує» (Дж.Баррет), «релігія поєднає на таких принципах як вірність громаді й готовність жертвувати особистими інтересами заради суспільства (А.Норензян). Таке концептуальне бачення підтверджується зокрема і тисячолітнім існуванням іудеїв у діаспорі тощо.

Розглянуто приклади впливів досягнень науки на релігійні переконання сучасних видатних науковців та зворотних впливів релігійних переконань на сприйняття вченими своєї наукової діяльності. Такий блок концепцій складає умовно-природничий, оскільки у своїй аргументації вчені спираються на досягнення природничих наук (С.Хокінг, К.Фарел, Р.Доккінз, В.Ефроїмсон та ін.). Він може розгортатися від песимістичних до оптимістичних, при утриманні можливості кардинальної зміни вектору прогнозу. Але сама наявність таких опозицій опосередковано вказує на те, що пошуки доказів об'єктивного існування Бога не закінчені, а відтак, допоки вони триватимуть у майбутньому – існуватимуть і різні форми релігії.

Філософські концепції майбутнього релігії експлікуються позиціями з різним вектором розгортання прогнозів: зокрема - «до 2000 р. практично не залишиться релігійних інститутів – лише окремі віруючі» (П.Бергер), «більшість мислителів очікували зникнення релігії у ХХ столітті, але вже в другій половині ХХ століття ця тенденція змінюється, а прогнози починають набувати оптимістичнішого характеру» (Д.Белл), «релігія існувала і буде існувати в усіх суспільствах в усі часи» (Д.Гольдшмідт), «на зміну високій теорії й тріумвірату раси, гендеру і класу прийде релігія» (С.Фіш), «сучасні суспільства породили смислові потреби й смисловий вакуум, який не здатна самотужки заповнити сенсом світська культура» (Б.Бергер, П.Бергер, Г.Кельнер), «повернення релігії, як головної живучої та руйнуючої сили в людських відносинах» (Ф.Дженкінс), «у відношенні діагнозу і прогнозу нам потрібно замінити тезу про секуляризацію, більш обґрунтованими сценаріями майбутнього релігії» (Х.Йоас), «звільнення релігії від догматичності і утвердження іррелігійності як вищого ступеню розвитку релігії та цивілізації» (Ж.Гюйо) та ін.

Універсальність характеризує блок концепцій з оптимістичним сценарієм майбутнього релігії. Його складають релігійно-філософські переконання Сходу, де релігії відводиться роль морального мотиву вдосконалення людини – «релігія постає спробою людини вийти за межі чуттєвого сприйняття і досягти духовного ідеалу, саме релігія дає людині такий ідеал для духовного зростання» (С.Вівекананда), «релігія може відігравати особливо важливу роль, щоб заохочувати людей виховувати почуття відповідальності і розуміння необхідності моральної дисципліни» (Т.Гьяцо), «всі релігії більшою чи меншою

мірою істинні і є, по суті, різними шляхами, що ведуть до однієї мети» (М.Ганді), «всі релігії є одним ученням божественного життя» (Свами Шивананда Сарасваті). Ідеї братерства релігій у таких релігійно-філософських твердженнях представників східних релігій постають утопічно-ідеалістичними.

Ще Е.Дюркгайм, критикуючи концепцію О.Конта щодо занепаду релігії, обстоював ідею, що релігії ніколи не виникали як результат свідомих зусиль людини і релігія, менш за все схожа на раціональну конструкцію. Академічним релігієзнавством виокремлено новітні релігійні утворення, які типологічно означаються як «синкретичні», «синтетичні» або «штучні», що характеризують спосіб їх походження. Тому виокремлено блок раціоналістичних концепцій, що спираються на уявлення про розум як основу цілеспрямованої діяльності людини у творенні «нової релігії» – від таких екзотичних як «релігії джедаїв», різних форм «кіберрелігій» до відомих нині сайєнтології, ВББ як «вітчизняного релігійного продукту» тощо. Подальше функціонування таких релігійних новоутворень у суспільстві прямо залежить від їх затребуваності останнім, але людське «раціо» як основа релігієтворення, ймовірно і в подальшому.

Результати досліджень Д.Белла, Р.Старка і Р.Бейндбріджа, Д.Гольдшміда, Ф.Дженкінса, К.Девіса, Х.Іверсена, Г.Деві, П.Бейера, С.Томаса, Н.Смарта, П.Бергера, Х.Казанова та інших представників сучасної наукової думки, дозволяють виокремлювати такі фактори, як глобалізація й демографічні мегатренди розвитку людства, які, по-перше, піддаються верифікації, по-друге, покладені в основу багатьох сучасних прогнозів майбутнього релігії, по-третє, з великою ймовірністю справлятимуть вплив на майбутнє релігії, принаймні у середньотерміновій перспективі та, по-четверте, визначатимуть роль релігії у політиці і політичних конфліктах.

Прогнози щодо майбутнього релігії як духовно-соціального феномену в сучасних концепціях та футуристичних прогнозах трансформуються більшою мірою в прогнози співіснування різних релігій (Р.Аслан, Ф.Дженкінс, Е.Тофлер, А.Уткін та ін). Основний тренд стосується християнства й ісламу, а християнсько-мусульманський діалог стає ключовою глобальною проблемою принаймні найближчих десятиліть.

В параграфі **3.3. «Харизматизм як один із основних трендів постмодерного християнства найближчого майбутнього»** серед тенденцій, які можна визнати визначальними щодо майбутнього християнства ХХІ ст. і верифікованими, визначається харизматизація християнства. На зростаючу роль харизматичних та свангельських форм сучасного християнства вказують як закордонні експерти (Х.Вард, Г.Рормозер, Ф.Бюне та ін.), так і вітчизняні (А.Колодний, Л.Филипович, В.Любашенко, М.Черенков, Р.Соловій та ін.). Харизматичні рухи в християнстві виникли на хвилі постмодерну в епоху формування суспільства нового типу, виступаючи своєрідною формою модернізації християнства, апелюючи до «вічних цінностей» повернення до першохристиянства і

підтверджуючи ідею про те, що християнство в його конфесійних виявах наділене значним адаптаційним потенціалом. Відтак перед християнством знову постає завдання здійснювати нові спроби вияву себе в межах швидкозмінюваних світоглядних установок.

Процес виникнення нових форм християнської традиції має об'єктивний характер і містить фундаментальну онтологічну складову християнства – харизматизм. В сучасних прогнозах (А.Уткін) означається, що найпоширенішою стане «найбідніша» гілка християнства – п'ятидесятники (зміщуючись в Бразилію, Мексику, Філіппіни, Нігерію, Конго та США), незважаючи на проповідуваний сьогодні у католицькій церкві лозунг «Католицька церква - для бідних!»

В четвертому розділі «Парадигмальні засади методології прогностичних досліджень в академічному релігієзнавстві» виокремлено і обґрунтовано в якості об'єкта дослідження, прогнозування та управління релігійну ситуацію як складну людиномірну самоорганізовану систему.

В параграфі 4.1. **«Релігійна ситуація як складна людиномірна система, здатна до самоорганізації»** актуалізовано у теоретичній, практичній та прогностичній площині функціональний вияв релігії як складноорганізованої системи, взаємодію та взаємозумовленість її складових елементів у бутті суспільства, окремого віруючого та релігійних об'єднань. Функціональність релігії у різних способах її вияву є визначальним об'єктом осмислення, аналізу та прогнозування в такій галузі релігієзнавчої науки, як практичне релігієзнавство (А.Колодний, Є.Соколов, Ю.Ананьєв, Л.Виговський, В.Бодак та ін.).

Узагальнення підходів до розуміння релігії А.Колодним («еволюціонуюча універсалія») та С.Райсом (прагнення задовольнити основні потреби людини, кількість яких є обмеженою) реалізовано у моделі концептуальної матриці релігійної ситуації як складноорганізованої системи.

Розгляд релігійної ситуації через теорію самоорганізації складних систем зумовлений як мінімум двома аргументами: 1) об'єктивна можливість структурування релігійної ситуації як об'єкту аналізу, прогнозування та управління у науковій парадигмі, пов'язаній із вивченням процесів самоорганізації; 2) наукові підходи, ґрунтовані на принципах детермінізму, все менше себе виправдовують - лінійна парадигма і вузькодисциплінарні підходи показали свою неспроможність у роботі з феноменами такого порядку складності, як глобальні екосистеми, політичні, економічні, інформаційно-комунікативні системи тощо. Нині визначається принципова неможливість повної формалізації систем переваг і ціннісних установок людини, процедур прийняття рішень, механізмів цілепокладання соціокультурної адаптації тощо.

Релігія здатна виявляти свою функціональність у соціальному просторі. Іншими словами, особливості вияву релігії як суспільно функціонуючого

феномену та її можливості можна зрозуміти в контексті організованого системного цілого, яким є суспільство. Це важливе та принципове положення, до якого апелює й запропонована в дослідженні модель концептуальної матриці релігійної ситуації (додаток 2), що включає три рівні – мікрорівень, макрорівень та мега-рівень.

В параграфі 4.2. «Релігійна ситуація як об'єкт управління» підкреслено, що наукову цінність становить теоретичне осмислення теорії самоорганізації складних людиномірних систем із позицій можливості/неможливості управління ними. Модель концептуальної матриці релігійної ситуації, аналіз механізмів взаємодії її рівнів дозволили вирішити питання про доцільність і межі управління релігійною ситуацією як системою. Відкритість релігійної ситуації як системи, її здатність до самоорганізації створюють можливість для її управління/менеджменту, з одного боку, з іншого – роблять не завжди передбачуваним її розвиток, що ускладнює завдання прогнозування й особливо управління. Можливості управління релігійною ситуацією як системою, розкриваються через два взаємодіючих види цілей управління: 1) врахування мети-еталону (атрактор) самоорганізації, тобто власних цілей релігійної ситуації як системи; 2) врахування управлінських цілей ймовірного суб'єкта управління. Виокремлено і обґрунтовано наступні моделі процесу управління в режимі самоорганізації – традиційну і синергетичну. Механізм управління релігійною ситуацією як системою розгортається у двох площинах: 1) знання законів самоорганізації дозволяє втручатися в діяльність релігійної системи і певним чином впливати на них, управляти, регулювати; 2) процес управління в режимі самоорганізації зводиться до виявлення закономірностей, властивих самим системам еволюційних змін, і їх руху за заданими траєкторіями.

Релігійні процеси, як і соціальні, і політичні характеризуються великою стохастичністю, високою непередбачуваністю, кліповістю реальності тощо. Суб'єктивізація є потужним фактором впливу на вибір еволюційної траєкторії розгортання релігійної ситуації як системи, коли очільник релігійної організації є водночас результуючим вектором її діяльності. Зміна очільника здатна зміщувати і траєкторію еволюції, що засвідчує перебування системи в точці біфуркації - певному новому стані, за яким, ймовірно, й відкривається новий горизонт рішень. Тут виникає межа між управлінськими здатностями можливого зовнішнього суб'єкта управління й внутрішніми силами самоорганізації системи. Вчені й практики, усвідомлюючи можливість впливу людини на розвиток суспільства, прагнуть уточнити співвідношення об'єктивних процесів і суб'єктивної ролі людського впливу на них. Але сама можливість подібного впливу, розміри його визначаються організацією суспільства, співвідношенням його різних суспільних сил.

Концепція управління релігійною ситуацією як системою потребує розробки алгоритмів і механізмів реалізації сценарію виходу системи на бажані траєкторії

розвитку. Для цього необхідний рівень складності можливого суб'єкта управління, який би дозволив створювати свої конкурентоспроможні стандарти й визначати «правила гри» на соціальному ринку. Суб'єктом управління повинна бути система, яка не менш складно структурована, аніж об'єкт управління (Р.Ешбі).

Інша проблема полягає в здатності релігійної ситуації як складної людиномірної системи до саморефлексивності. Існує контурний (зворотній) зв'язок між продукованою інформацією (прогностичною, пророцькою та/чи есхатологічною) і хаосом мікрорівня. Функціонування такого зворотного зв'язку пояснюється тим, що прогноз, який стосується майбутнього релігійної групи (використаємо це поняття як узагальнююче) та її інтересів, здатний вплинути (управляти) на діяльність людей, від яких залежить хід подій, а відтак і на своє самовиповнення або саморуїнування, означене як «Ефект Едипа», (К.Поппер), «самовбивча віра» (Р.Мертон), «самовбивче пророцтво» (Дж.Венн)

Вплив будь-яких прогнозів/передбачень/пророцтв на реальний процес розвитку суспільства як системи і релігійної ситуації як його підсистеми значною мірою залежить від тих об'єднань, органів, осіб, які здатні приймати відповідні рішення, складаючи собою суб'єкт управління. Постановка завдань має бути не абстрактною, а експлікованою в контекст соціально-економічних, демографічних, політичних, духовно-культурних умов функціонування суспільства.

В параграфі **4.3. «Релігійна ситуація в Україні в синергетичній парадигмі»** зазначається, що релігієзнавчі дослідження, ґрунтовані на цій парадигмі засвідчують свою евристичність, навіть коли синергетичні образи набувають дещо метафоричного характеру на початкових етапах застосування синергетики до складних людиномірних систем, прикладом яких в дослідженні виступає «м'яка» модель концептуальної матриці релігійної ситуації. Важливим є усвідомлення, що: 1) поняттям «синергетика» об'єднують вивчення всієї предметної області нелінійної науки; 2) в фокусі дослідження знаходяться особливості методології розуміння релігійної ситуації в Україні в синергетичній парадигмі, механізми взаємодії елементів релігійної ситуації як складноорганізованої системи тощо. Розуміння цієї принципової позиції дозволяє уникнути помилки підміни предикату, попри тісний зв'язок теоретичного та прикладного аспектів викладу матеріалу.

Прогнозування розвитку/зміни релігійної ситуації і її управління потребують виваженого підходу, окреслюваного у вигляді варіативності еволюційних шляхів, або м'яко окреслених прогнозних тенденцій. Зрозуміти зв'язок між керуючими параметрами, параметрами порядку і окремими частинами релігійної ситуації як системи та циклічну причинність, можна через вплив глобальних чинників (керуючий параметр) наслідком включеності до яких України є: використання високих технологій і входження в інформаційну фазу

розвитку суспільства; загальна віртуалізація суспільного простору, занурення його в штучно сконструйовані, візуальні, текстові, значеннєві поля, ілюзорну сферу почуттів, емоцій симулякрів, заснованих на інформації, моделі, кібернетичній грі, гіперреальності тощо (Ж.Бодріяр).

Керуючі параметри, здійснюючи вплив на параметри порядку в моделі концептуальної матриці релігійної ситуації, спричинюють зміни в параметрах порядку – на рівні концептуальної релігійної свідомості, наслідком чого, для України, є формування специфічної моделі релігійної ідентичності сучасного віруючого, яка характеризується неоднорідністю, неоднозначністю, поліконфесійністю, дотрадиціоналізацією релігійних ідей і практик, а також певною дисгармонійністю між кількісним зростанням і якісним наповненням. Незавершеність формування специфічної моделі релігійної ідентичності є об'єктивною даністю, оскільки вона постає не властивістю, а скоріше, результатом принципово відкритого процесу ідентифікації, що засвідчують і результати низки соціологічних опитувань, використані в даному дослідженні в якості емпіричної бази для деяких висновків.

Релігійна ситуація як система здатна підтримувати свою динамічну сталість, але в точці біфуркації здатна реагувати на збудження резонансним чином. Зокрема, політичний чинник, як локальна детермінанта релігійної ситуації став катализатором зміни в розгортанні релігійної ситуації, через активізацію процесу конституювання помісної церкви в Україні. Таким «збудженням» релігійної ситуації як системи виступили практичні кроки у формі заяви Президента України П.Порошенка щодо надання Томосу про автокефалію Православної церкви в Україні. В цих умовах відбувається еволюційний відбір альтернатив розвитку макрорівня релігійної ситуації як складноорганізованої системи та вихід її на нові еволюційні траєкторії з іншими якісним наповненням макрорівня – концептуальної релігійної свідомості та впливом на мікрорівень – в кількісних та якісних показниках релігійності українців.

В такі переломні моменти підвищується роль суб'єктивних чинників – релігійних лідерів, державних діячів, політиків виступити «пейсмейкерами» чи «ритмоводами», демонструючи здатність долати вузькі інтереси окремих груп людей. Теорія хаотичної синхронізації засвідчує, що узгоджену роботу окремих частин релігійної ситуації як системи здатен забезпечувати один із її елементів – «пейсмейкер», або «ритмовод». За умови пов'язаності зі всіма компонентами системи, він здатен управляти їх рухом, нав'язуючи свій ритм.

Емпіричний матеріал у формі соціологічних досліджень, представлений у дослідженні на різних рівнях – загально-українському, регіональному, обласному, місцевому дозволив розглядати релігійну ситуацію в Україні в синергетичній парадигмі, як сукупність менших «релігійних ситуацій», які не становлять собою лише сумарність певних значень, але при збереженні схожих характеристик, механізмів взаємодії, витворюють нове ціле. Така

«рекурсивність» релігійної ситуації як системи порівнювана з фракталами - нерегулярними, самоподібними структурами (Б.Мандельброт).

У **Висновках** узагальнюються основні результати проведеного дослідження.

Здійснений у дисертаційному дослідженні філософсько-релігієзнавчий аналіз прогностичного потенціалу релігієзнавства дозволив визначити основні поняття, виявити методологічні особливості прогнозування в релігійній сфері та можливі межі його застосування в академічному релігієзнавстві.

1. Концептуальне бачення предмету дослідження вимагало визначення відповідного понятійно-категоріального ряду, а тому постала необхідність:

- визначення відмінностей в поняттях: провіщення (пророкування), передбачення (емпіричне, інтуїтивне) та прогнозу, що розглядаються як різні форми визначення майбутнього, де формою наукового передбачення є прогноз.

- розрізнення напрямів: футурології і есхатологічних пророцтв (перша спирається на логіку, аналіз та ймовірність, другі – на осяяння, прозріння, інсайт тощо); футурології та прогнозування (перша – це загальна концепція майбутнього людства, певні теорії прогнозування соціальних процесів, широка стратегія, друге – тактичні короткострокові прогнози в прикладних сферах, наддовгі прогнози вже є футурологічними); прогностики і прогнозування (перша, яка у вузькому розумінні визначається як наука про закони і способи розробки прогнозів, в широкому – як теорія і практика прогнозування, друге – це процес складання прогнозів).

- операціоналізаційного визначення понять: «Прогнозування релігійних процесів» як напряму практичного релігієзнавства та прогнозування релігійних процесів як сукупності послідовних дій, спрямованих на отримання ймовірного, науково обґрунтованого судження про майбутній стан релігійної ситуації як системи, потенційно існуючий за точкою біфуркації (точкою нестійкості), що визначає майбутнє системи у взаємозв'язку та взаємозумовленості її елементів; релігійний процес (як закономірну безперервну послідовну зміну станів релігійної ситуації як складноорганізованої системи); релігійну ситуацію (як методологічний інструментарій у формі моделі концептуальної матриці релігійної ситуації як складноорганізованої системи; як локус соціальної реальності, під яким розуміється не окремий, хай навіть і значний релігійний факт, а все їх різноманіття у взаємозв'язку між собою й існуючим соціальним середовищем – певне комплексне, системне утворення, об'єкт прогнозування і управління, де значення понять «суб'єкт управління» і «об'єкт управління» не збігаються з гносеологічними поняттями суб'єкта і об'єкта); майбутнє (суб'єктивна з людського погляду й об'єктивна з погляду стороннього спостерігача частина лінії часу сприйняття реальності).

2. Структуризація історичної складової дослідження зумовлювалася необхідністю розуміння генези становлення й розвитку сучасної прогностичної науки – від основних утопічних та філософсько-історичних концепцій

майбутнього, які знаходять своє логічне продовження у нових видозмінених концепціях майбутнього, до прогностики як науки про майбутнє, ґрунтованої на науковій методології. Однак релігійні перетворення є вторинними відносно інших, пов'язаних із модернізацією суспільства. Вони не визначають характер суспільства, але адаптуються, підлаштовуються під нові структури.

3. Звернення до історії витоків релігії дозволило обґрунтувати, що ідея передбачення майбутнього існувала, умовно, завжди – принаймні з ранніх етапів еволюційного розвитку людства (в його давніх релігійних формах), з властивим йому архетипічним типом мислення, який характеризується презентизмом і в дослідженні виокремлюється як прекоцепція майбутнього. Релігійні концепції майбутнього зіграли важливу роль у соціальній боротьбі минулих тисячоліть і вплинули на еволюцію утопізму й різноманітних концепцій філософії історії, а також сприяли розумінню деяких напрямів сучасної футурології й прогнозування.

4. В ході застосування дискурс-аналізу релігійних концепцій майбутнього виокремлено і зафіксовано сигніфікатор «думка», який виступає основою конструювання реальності та майбутнього в релігійних концепціях. Своєрідне усунення, знищення, ліквідація цього фактора (у релігіях ведичного кореня), чи його «очищення» (у релігіях авраамічного кореня), яке в різних релігіях проявляється по-різному, натомість має одну мету – прагнення переформатувати майбутнє як на індивідуальному, так і на загальносоціальному рівнях, сформувані і реалізувати у різних сакралізованих формах ідеї чи концепції виживання людства. Виокремлений у релігійних концепціях майбутнього спільний сигніфікатор «думка» як один із чинників, пояснює, серед іншого й процеси конвергенції західної й східної моделей світосприйняття.

5. Розгляд ймовірних сценаріїв майбутнього релігії (розрізнено розуміння «майбутнього в релігії», яке аналізується через релігійні концепції та «майбутнього релігії», яке, в свою чергу аналізується і класифікується в контексті ймовірних сценаріїв розгортання майбутнього людства, через призму класичних соціологічних концепцій, дозволив зробити наступні висновки:

- розгляд сучасних контroversійних концепцій майбутнього релігії доводить неможливість шляхом прямих підрахунків аргументів «за» і «проти» висувати майбутнє існування vs зникнення релігії. Консенсус між прогнозами віднаходиться на ґрунті визнання дедалі більшого релігійного плюралізму;

- утверджується тип релігійності, який можна назвати «відкритим» – для контактів з іншими релігіями, гуманістичними напрямами тощо. Такі зміни у масштабі планети здатні посилюватися, поруч із процесами раціоналізації «логічного Сходу» і прагнення «уздоровлення» Заходу східною духовністю. Спроби західно-східного релігійного синтезу зберігатимуть свою актуальність, в спробах еkleктичного «доповнення» християнства східними вченнями і філософськими системами. Але прогнозувати якусь масштабну релігійну

конвергенцію навіть на середньотермінову перспективу не доводиться. Мова може йти про формування «синкретичних постхристиянських духовностей», але не в сенсі трансрелігійних синкретиків, а у значенні певного міксу світсько-науково-релігійно-філософських поглядів;

- в українському сегменті «відкритий» тип релігійності поступово утверджується через такі прояви як: «відкриті» Православ'я, майданчиком для якого став Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості, під керівництвом прот.Г.Коваленка; «відкритий» протестантизм, виразником якого є філософ-богослов М.Черенков; про «відкритий» католицизм веде мову Директор Інституту Томи Аквінського о.Войцех Сурувка. Відтак ця тенденція стає все помітнішою в українському суспільстві й ілюструє зміни в релігійній ситуації;

6. Встановлено кореляцію аргументації, яка лежить в основі провідних концепцій майбутнього релігії і векторі їх направленості: 1) утилітаристські, умовно-природничі, філософські та раціональні концепції можуть бути розташовані по всій шкалі прогнозів – від песимістичних до оптимістичних; 2) універсалістські та релігійно-етичні концепції, спрямовані тільки на оптимістичний прогноз розвитку релігії.

7. Вивчення сучасних концепцій та футуристичних прогнозів дозволило висувати, що прогнозування в практичному релігієзнавстві може реалізовуватися через поліваріантні комплексні прогнози в різних методологічних парадигмах: а) майбутнього релігії як духовно-соціального феномену; б) розвитку/зміни певної релігії; в) дослідження основних трендів у релігії; г) в ін(in)-конфесійний й аут(out)-конфесійних рівнях; д) змінах акцентів у функціональності релігії; е) взаємовідносинах між конкретними релігіями; є) взаємовідносинах між релігійними і нерелігійними світоглядами; ж) нового типу сучасної релігійності (чи таких її характеристик, як неінституційна релігійність, ре-індивідуалізм тощо), а також окремих явищ у релігії, таких як нові форми інституалізації, етизація релігії, політизації релігії тощо; з) локальних прогностичних розвідках зміни в розгортанні релігійної ситуації в синергетичній парадигмі тощо. Підготовці прогнозів повинне передувати зазначене завдання на прогноз та постійне його уточнення (спроможність реалізувати якусь додаткову інформативну характеристику) як методологічна вимога.

8. Актуалізовано філософсько-релігієзнавчу теоретичну модель християнського харизматизму, здійснено аналіз генетичної природи та історичних витоків феномену харизматизму як фундаментальної онтологічної складової, іманентної християнській релігійній традиції. Така модель дозволила висувати, що в широкому сенсі харизматизм – постійний фермент релігійної картини світу, який перманентно продукує нові релігійні пошуки у християнстві. Він наочно ілюструє постмодерністський стан християнської релігії, який став помітною тенденцією в житті сучасного суспільства. Відповідаючи принципам

постмодернізму – деконструкції, радикальній плюральності, релятивізму, еkleктизму, фрагментарності та заміні реальності симулякром, він стрімко поширюється у християнському світі. Така ситуація утримує потенційні можливості для зародження наступної «хвилі Духа Святого», що поставатиме прагненням «оновити» церкви, які вже від початку мали харизматичне підґрунтя.

9. Комплексність прогнозування в релігієзнавстві вимагала аналізу і поєднання різних напрямів гуманітарних досліджень, з чого виснувано, що релігійна сфера окремо не досліджується цими напрями соціогуманітаристики. Осмислення релігійних феноменів, особливостей їх функціонування та перспектив (прогнозів) включено до практичного релігієзнавства як дисциплінарного утворення, що є специфікою конституювання вітчизняного академічного релігієзнавства.

10. Полідисциплінарний підхід дав змогу виокремити, екстраполювати та пояснити в предметному полі практичного релігієзнавства принципи, дотримання яких постає умовою методологічної вивіреності прогнозних візій релігієзнавчого гатунку: історичної наступності, верифікації (перевірки), самообмеження, гносеологічний, альтернативності, системності, синергетичний, синтетично-плюралістичний, випереджуваності подій, реактивності, рентабельності, безперервності. Виснувано, що застосування цих принципів не суперечить дослідницьким принципам, які є традиційними для вітчизняної релігієзнавчої школи, а доповнює їх, з огляду на специфічність релігійної сфери як предметного поля прогнозних досліджень.

11. Систематизовано та проаналізовано на предмет можливостей і обмежень методологічний арсенал прогнозування, застосовуваний у практичному релігієзнавстві. Зокрема: колективна генерація ідей, або «мозкова атака»; метод порівняльного аналізу; експертна оцінка; метод «Дельфі»; сценарний метод; метод історичної аналогії; методи екстраполяції; моделювання; синергетика як методологія.

12. Оскільки релігієзнавча експертиза є одним із найактуальніших правових інструментів, що дозволяють регулювати суспільні відносини між інституалізованою релігією і державою, і складовою прогнозування та управління/менеджменту, цей напрямок досліджувався окремо, що дозволило виснувати наступне – впровадження інновацій у розвиток релігієзнавчої прогнозної експертизи потребує розвитку та інституалізації. Визначено, що ефективність останніх залежить від: подолання існуючого й досі розриву між академічною наукою та практичним релігієзнавством і створення співтовариства професіоналів із прикладного релігієзнавчого аналізу; зростання рівня «попиту» уряду та інших суб'єктів релігійної ситуації на аналітичну продукцію такого гатунку; вироблення культури стратегічного мислення політичної еліти у прийнятті рішень у сфері питань, що стосуються релігійного життя українського

суспільства; налагодження системи результативного функціонування професійних кадрів із прикладного релігієзнавчого аналізу для підвищення рівня аналітичної роботи, у сфері державної служби у тому числі; створення аналітичних центрів із питань прогнозування релігійної ситуації в Україні; сприяння утвердженню громадянського суспільства з високим ступенем розвитку самоуправління та самоорганізації, яке продукуватиме відмінні від релігієзнавчої експертизи засоби контролю і регуляції діяльності релігійних спільнот і об'єднань; усвідомлення значення фахової наукової релігієзнавчої експертизи, як однієї з форм забезпечення національної безпеки та протистояння гібридним загрозам у гуманітарній сфері.

13. Для релігії як складноорганізованої системи, що еволюціонує, проблематично створити детальну модель, що дозволить точно розраховувати значення змінних у кожний момент часу. В дослідженні створено «м'яку» модель концептуальної матриці релігійної ситуації, де:

- виокремлено три взаємопов'язаних рівні: мікрорівень, який складається з низки «швидких», коротко-існуючих змінних елементів, репрезентованих буденною релігійною свідомістю, релігійною діяльністю тощо; макрорівень (концептуальна релігійна свідомість), довгоіснуючі колективні змінні елементи, які називають параметрами порядку; мегарівень, який складається із зовнішніх по відношенню до системи явищ, що активно впливають на її розвиток, т.зв. керуючі параметри (контролюючі параметри, які включають глобальні чинники і локальні детермінанти. До перших включено: постмодерністські тенденції, інформатизація суспільства, технологічні революції, демографічна, економічна, політична, культурно-історична сфери тощо, локальні детермінанти, в свою чергу, означені через соціальну, політичну, економічну, державно-конфесійну (органи державної влади, релігійні інституції тощо), культурно-історичну, демографічну, етно-національну, географічну, комунікативну сфери тощо).

- виявлено протилежні, але й взаємопов'язані тенденції в змінах розгортання релігійної ситуації як складноорганізованої системи і механізми взаємодії її елементів, а саме: зв'язок між параметрами порядку і окремими частинами релігійної ситуації як системи, який називається принципом підпорядкування (явище самоорганізації) й експлікований через релігійну ситуацію, як соціальний локус дійсності; циклічну причинність (зворотність контурних зв'язків), коли елементи нижчого порядку (буденна релігійна свідомість, релігійна діяльність тощо) через свою колективну поведінку створюють параметри порядку, формуючи концептуальну релігійну свідомість; креативну тріаду «мега+мікро=макро new» як основну ідею самоорганізації, коли у точці біфуркації макрорівень зникає, виникає прямий контакт мікро- і мегарівнів, що народжує макрорівень (концептуальну релігійну свідомість) із іншими якостями.

14. Розглянути релігійну ситуацію в Україні в синергетичній парадигмі, застосувавши концептуальну модель релігійної ситуації як методологічний інструментарій. Виокремити прогностичні тенденції, які з великою вірогідністю, мають незворотній характер і розгортання в майбутньому, принаймні, в середньотерміновій перспективі, при збереженні теперішніх умов. До них віднесено такі: -українське суспільство розвивається як демократична відкрита система, яка цілеспрямовано просувається по шляху подолання ідеологічних штампів радянської спадщини; -Україні вдалося подолати православний монополізм, властивий нинішній російській ситуації. Поступово відбувається формування нової ціннісної матриці сучасного українця, громадянина своєї країни; -істотно змінився характер державно-конфесійних відносин, в новій інтерпретації і розумінні принципу відокремлення держави від Церкви, де держава не синонімізується з суспільством, що дозволяє сприймати Церкву як органічну частину суспільства. Поступово формуються партнерські відносини церкви і держави, які розглядаються як рівноправні, незалежні, справедливі, відкриті і взаємовигідні; -обнадійливим показником демократизації релігійного життя в Україні є його поліконфесійність; -Україна стабільно постає християноцентричною державою з домінуванням Східного християнського обряду; незважаючи на наявні проблеми в сфері релігійного життя та державно-конфесійних відносинах, ускладнених, в свою чергу, зовнішньою агресією і спробами дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в країні певними політичними силами, слід зазначити стійку тенденцію до утвердження свободи совісті, свободи релігії, свободи віросповідань; -за участі ряду міжконфесійних об'єднань утверджується міжконфесійна, міжрелігійна взаємодія і співпраця, що відбувається, без втручання державних структур (однак власні релігійні інтереси і ґрунт для міжконфесійних конфліктів зберігаються); -відмінною рисою релігійної сфери в Україні, що характеризується позаконфесійним самовизначенням українців, розвитком позацерковного релігійності під час складних соціально-політичних подій в країні, стало формування такого феномену, як Громадянська релігія Майдану і громадянська «екклесія» (в його початковому значенні, як «народне зібрання»), в контексті формування громадянського суспільства.

Визначено внутрішні і зовнішні соціально-політичні ризики, які можуть лягти в основу альтернативних еволюційних шляхів розвитку релігійної ситуації як системи на прикладі України. До внутрішні ризиків віднесено, власне церковні, що стосуються релігійної політики, впроваджуваної Церквою – її здатність реалізувати нові можливості в нових можливих умовах, закріпити свій статус, висунувши нового очільника, сформувавши керівництво тощо; політичні – для політичних сил залишається «спокуса» використання «лінії розлому» суспільства, яка живиться існуючою напругою у православ'ї, в своїх інтересах (політичні партії, що тяжіють до Кремля, підтримуючи інтереси УПЦ МП, здатні

збільшувати конфліктогенність українського поліконфесійного суспільства); підтримка державою прагнення до конституювання помісної церкви може розглядатися як утиск прав інших конфесій. Зовнішні ризики: зумовлені можливістю напруги між Вселенською Константинопольською Патріархією та РПЦ, внаслідок можливої втрати РПЦ українських парафій і статусу однієї з найбільших православних церков; наявністю керівного центру УПЦ МП в країні-агресорі; ймовірність «ланцюгової реакції» у вигляді прагнення мати свою національну церкву Молдовою, Білоруссю, Казахстаном тощо.

Потенційне церковне переформатування в Україні, наслідком може мати жорсткий супротив у вигляді реалізації безпекових ризиків, зокрема: на базі УПЦ МП як релігійної організації, створено розгалужену мережу воєнізованих, парамілітарних, спортивних та інших проросійських організацій, що діють під її прикриттям. Ці організації використовуються для формування альтернативних проукраїнським громадським об'єднанням структур громадянського суспільства, що діють в інтересах УПЦ МП та Росії. При цьому, перешкоджання такій проросійській діяльності тлумачиться вищим кліром УПЦ МП як дискримінація за релігійною ознакою; такі воєнізовані, парамілітарні проросійські організації УПЦ МП утримують небезпеку силових функцій у протистоянні з іншими конфесіями, а також забезпечують своєю участю масовість та охорону сепаратистських, комуністичних та проросійських акцій; УПЦ МП на сьогодні виконує функцію об'єднуючого центру для різномірних проросійських організацій та координації їхньої діяльності в інтересах РФ. Її організаційна та ідеологічно-пропагандистська діяльність має на меті вплив на суспільство та формує сприятливе для РФ світоглядне, політичне середовище. Системне та систематичне впровадження такої діяльності підтверджується контент-аналізом богословської літератури; окремо слід наголосити на згубності впливу УПЦ МП на шкільну та студентську молодь, особливо військових та правоохоронних навчальних закладів, де УПЦ МП має свої приміщення для богослужіння, здійснює релігійні обряди, залучаючи до них молодь та педагогічних працівників, чи знаходиться серед викладацького складу.

15. На основі емпіричного матеріалу релігійних соціологічних досліджень міжнародного, всеукраїнського і регіонального масштабів висунувано, що модель концептуальної матриці релігійної ситуації як складноорганізованої системи утримує в собі фрактальність, як здатність повторюватися в іншому масштабі (як певні нерегулярні, самоподібні структури). Фрактальність релігійної ситуації як складноорганізованої системи, не перетворюючи непередбачуваність в передбачуваність, в той же час, робить її впізнаваною, змінюючи рівень невизначеності.

16. Нелінійність і стохастичність розгортання релігійної ситуації як системи, розглянута на емпіричному матеріалі, засвідчує можливість значних впливів індивідуальних суб'єктивних чинників, порівнюваних із суспільними

чинниками – теорія хаотичної синхронізації засвідчує, що узгоджену роботу окремих складових релігійної ситуації як системи здатен забезпечувати один із її елементів – «пейсмейкер», або «ритмовод», яким можуть виступати визначні релігійні особи, державні діячі, політики тощо.

17. Обґрунтовано, що релігійна ситуація як самоорганізована система є такою сукупністю елементів, які, як об'єкт управління, мають здатність лише переходити з одного стану в інший. Стани релігійної ситуації, потенційно існуючі за точкою біфуркації (точкою нестійкості), визначають майбутнє системи й створюють при цьому невизначеність, коли управління релігійною ситуацією як системою, можливе, але остаточний вибір залишається за самою системою. Управління/конструювання майбутнього як вектор інноваційного публічного управління передбачає формування стратегічного суб'єкта управління релігійною ситуацією як системою, здатного взяти на себе відповідальність за те майбутнє, яке він створює. В Україні роз'єднаний соціальний простір не дозволяє сформувати терени довіри, сконцентрувати соціальний капітал, побудувати образ бажаного майбутнього. Реальною є проблема безсуб'єктності управління релігійною ситуацією як системою – відсутня достатня рефлексія, що збільшує ризики довгострокових проєктів і витрати на них. Інша проблема може бути пов'язана з можливим перехопленням управління релігійною ситуацією як системою, з боку сильніших управлінських систем тощо.

18. Виконання завдання формування суб'єкту управління релігійною ситуацією як системою, напрацювання стратегій потребує об'єднаних зусиль учених, представників держструктур, органів безпеки і оборони, громадянського суспільства та усвідомлення того, що зміни в релігійній ситуації як системі є складно передбачуваними через ймовірні ризики та пов'язаність причин і наслідків зворотним способом, а відтак можуть бути незіставними за результативністю. Множинність інтересів соціальних акторів, структур, інституцій, які спроможні утворити суб'єкт управління релігійною ситуацією як системою, постає лише попередньою умовою для формування якихось нових структур релігійної ситуації як самоорганізованої системи, але не забезпечує їй бажаного результату.

Становлення прогностики та розробка новітніх методів управління/конструювання майбутнього релігійної ситуації як вектору інноваційного публічного управління, залишає широкий спектр для розвитку методології прогнозування в академічному релігієзнавстві і подальшого конституювання релігієзнавчої науки.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В НАСТУПНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Монографія:

1. Титаренко В.В. Від пророцтв у релігії до прогнозування в релігієзнавстві: історія, теорія, перспективи. Монографія / В.В. Титаренко. – Київ, 2017. – 324 с.

Статті у фахових збірниках та часописах:

1. Титаренко В.В. Філософсько-методологічні засади прогнозування діяльності в релігієзнавстві / В.В. Титаренко // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. – №1-2 (29-30). – С. 63-71.

2. Титаренко В.В. Особливості методології прогностичних досліджень у практичному релігієзнавстві / В.В. Титаренко / Идеи. Философско списание: международно многозично специално издание, Брой 2(12), година IV, 2018) – С.51-57.

3. Титаренко В.В. Проблема майбутнього в філософсько-релігієзнавчому дискурсі: методологічний аспект / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство, 2017. – № 84. – С.9-17.

4. Титаренко В.В. Досвід і перспективи релігійних організацій в Україні: призма незалежності / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство, 2016. – № 80. – С.58-62.

5. Титаренко В.В. Функціональне значення релігійної ситуації як складноорганізованої системи / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство, 2016. – № 78. – С. 106-115.

6. Титаренко В.В. Плюралізація релігій як наслідок диференціації суспільства в утопіях і реальності / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство, 2016. – № 79 – С. 4-7.

7. Титаренко В.В. Роль релігійного фактору у формуванні громадянського суспільства: український контекст / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство, 2015. – № 73 – С. 211-219.

8. Титаренко В.В. Религиозные институты и специфика их адаптационных изменений в обществе: современный харизматизм в Украине / В.В. Титаренко // სამეცნიერო ჟურნალი "ხელისუფლება და საზოგადოება (ისტორია, თეორია, პრაქტიკა)" – Научный журнал "Власть и общество (История, Теория, Практика). – Тбилиси: АОД, 2015. – №4 (36). – С. 216-231.

9. Титаренко В.В. Харизматизм в його інституційних формах: історія і сучасність. Інституційні процеси конфесійного життя світу й України / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство, 2015. – С.224-230.

10. Титаренко В.В. Религиоведческая экспертиза в механизме оптимизации государственно-конфессиональных отношений в правовом поле Украины / В.В. Титаренко // Свобода религии или вероисповедания: общие принципы и правовые условия реализации данного права в различных государствах. – Минск: Конфидо, 2014 – С. 108-114.

11. Титаренко В.В. Філософсько-методологічні засади прогнозування релігійної ситуації / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство, 2013. – № 65. – С.291-299.

12. Титаренко В.В. Прогнозирование как фактор обеспечения стабильности общественного развития. 313-2013: *ut daremus et Christianis et omnibus liberam potestatem sequendi religionem quam quisque voluisset* (в 1700 годовщину Миланского эдикта). – Krakow, 2013. – С.62-63.

13. Титаренко В.В. Методологічні особливості релігієзнавчої експертизи як механізму регулювання відносин у суспільстві / В.В. Титаренко // Релігія та соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С.78-85.

14. Титаренко В.В. Сущностные и методологические проблемы религиоведческой экспертизы в практическом религиоведении / В.В. Титаренко // NOMOS. – Краков, 2013. – № 79. – Р. 151-163.

15. Титаренко В.В. Релігійні концепції майбутнього в парадигмі дискурс-аналізу / В.В. Титаренко // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. 602-603. Філософія. – С. 113-119.

16. Титаренко В.В. Оптимістичні та песимістичні сценарії майбутнього релігії в сучасних футуристичних концепціях / В.В. Титаренко // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – № 1 (7). – С. 5-13.

17. Титаренко В.В. Практика дискурс-аналізу в релігійних концепціях майбутнього / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство. – К., 2012. – С. 104-117.

18. Титаренко В.В. Харизматизм в християнстві як основний прогнозний тренд його модернізації / В.В. Титаренко // Новые религии в России: двадцать лет спустя. – Санкт-Петербург, 2012. – С.135-146.

19. Титаренко В.В. Філософія прогнозування: особливості еволюційного підходу (філософсько-релігієзнавчий аналіз) / В.В. Титаренко // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2011. – Вип. 15. – С. 171-177.

20. Титаренко В.В. Прогнози перспектив державно-конфесійних і міжконфесійних відносин в Україні у їх православному вимірі / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство. – К., 2011. – С. 330-339.

21. Титаренко В.В. Синергетична методологія в релігієзнавчих дослідженнях (до початків прогнозування релігійних процесів) / В.В. Титаренко // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 541-542. Філософія. – С. 166-172.

22. Титаренко В.В. Харизматизм в дослідницькому пошуку релігієзнавців / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство. – К., 2010. – С. 211-220.

23. Титаренко В.В. Харизматизация християнства как мировая тенденция / В.В. Титаренко // Вопросы религии и религиоведения. Вып. VI: Антология отечественного религиоведения: Религиоведение Украины: сборник. Часть 2.: Религиоведение Украины конца XX – нач. XXI в. / Сост. и общ. ред. А.Н. Колодного, Л.А. Филиппович, В.В. Климова, В.В. Шмидта. – М.: «Медиапром», 2010. – С.409-416.

24. Титаренко В.В. Харизматизм як постмодерне християнство / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство. Спецвипуск, 2009. – № 2. – С. 151-162.

25. Титаренко В.В. Методологічні проблеми прогнозування релігійних процесів / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство, 2009. – № 52. – С. 30-38.

26. Титаренко В.В. Нові релігійні утворення як форма сучасної маскультури / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство. – К., 2009. – С. 27-35.

27. Титаренко В.В. Соціально-психологічні імплікації сучасного харизматичного руху в контексті суспільних змін / В.В. Титаренко // Науковий вісник Чернівецького університету: зб.наук.праць. – Вип. 466-467. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2009. – С. 161-165.

28. Титаренко В.В. Релігійні процеси в неохристиянстві: форми ідентифікації та легітимізації в суспільстві / В.В. Титаренко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2008. – № 389-390. – С. 40-43.

29. Титаренко В.В. Неохристиянські течії в сучасній Україні / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство. – К., 2008. – № 46 – С. 367-382.

30. Титаренко В.В. Нові релігійні парадигми сучасного інформаційного суспільства / В.В. Титаренко // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2006. – № 291-292. – С. 7-11.

Публікації в інших виданнях:

1. Титаренко В.В. Релігійна ситуація як об'єкт управління: теоретичні аспекти / В.В. Титаренко // 25-річчя Української незалежності як історія релігійних свобод і світоглядного плюралізму: державні інституції та релігійні організації в пошуку моделей партнерства / Зб. наук. матеріалів. – К., 2017. – С. 125-134.

2. Титаренко В.В. Збагачення функціональної природи релігії і перспективи включення релігійного чинника в різні сфери суспільного життя / В.В. Титаренко // Українське релігієзнавство. – К.: УАР, 2017. – С. 31-49.

3. Титаренко В.В. Міжпарадигмальне розуміння функціональності релігії як об'єктивних потреб людської природи і соціуму / В.В. Титаренко // Суспільство, держава і церква у спектрі міждисциплінарних досліджень: зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф. – Хмельницький: ХНУ, 2016. – С. 92-94.

4. Титаренко В.В. Особливості прогнозування як складової практичного

релігієзнавства / В.В. Титаренко // Релігієзнавство в Київському університеті: інституційний та персональний виміри: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2014. – С. 106-110.

5. Титаренко В.В. Релігійний розвиток в сучасних глобальних умовах: конфронтація vs діалог / В.В. Титаренко // Авраамічні релігії в Україні: інкультураційні взаємовпливи та міжконфесійні взаємини: Матеріали міжнар. наук. конф. – Галич, 2014. – С. 435-443.

6. Титаренко В.В. Прогнозування в релігійній сфері як фактор забезпечення стабільного розвитку: філософсько-релігієзнавчий аналіз / В.В. Титаренко // Релігійна свобода. Наук. щорічник – К., 2012-2013. – № 17-18. – С.29-34.

7. Титаренко В.В. Релігійна ситуація в регіонах як об'єкт прогнозування та управління / В.В. Титаренко //Регіональний вимір міжконфесійних і державно-церковних відносин: зб. наук. праць Всеукр. наук. Конф. / за наук. ред. проф. Л. Виговського, А. Колодного, Л. Филипович. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. – С. 70-74.

8. Титаренко В.В. Новітні наукові парадигми в методології прогнозування та управління релігійною ситуацією в регіонах (деякі аспекти проблеми) / В.В. Титаренко // Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 82-87.

9. Титаренко В.В. Прогнозування релігійних процесів як складова державно-церковних відносин / В.В. Титаренко //Релігійна свобода. Наук. щорічник. – К., 2009. – № 14. – С. 57-63.

АНОТАЦІЯ

Титаренко В. В. Методологія прогнозних досліджень в академічному релігієзнавстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Інститут філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України (Відділення релігієзнавства), Київ, 2018.

Дисертація є цілісним релігієзнавчим дослідженням, в якому реалізовано спробу конституювання одного з напрямів практичного релігієзнавства, який означено як прогнозування релігійних процесів. На основі методології, ґрунтованої на системному й полідисциплінарному підході, здійснено комплексний філософсько-релігієзнавчий аналіз прогнозного потенціалу релігієзнавчої науки, визначено основні поняття, виявлено методологічні особливості прогнозування та можливі межі його застосування в релігієзнавстві. Інтеграційний підхід уможливив використання дискурс-аналізу, синергетичної парадигми, прогностики, окремих досягнень в експертології (як складової

прогностики), філософії та соціології релігії, політології, соціального та політичного прогнозування, напрацювань в інноваційному управлінні тощо. Це дозволило визначити об'єктом осмислення релігійну ситуацію як концентроване вираження всього комплексу релігійних проявів у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості в контексті існуючого соціального середовища. Такий підхід уможливив створення концептуальної матриці релігійної ситуації як складноорганізованої системи – об'єкту прогнозування та управління.

Ключові слова: майбутнє, прогноз, релігійна ситуація як складноорганізована система, синергетична парадигма, практичне релігієзнавство, релігієзнавча експертиза, харизматизм, сценарії майбутнього релігії, управління релігійною ситуацією.

АННОТАЦІЯ

Титаренко В.В. Методология прогнозных исследований в академическом религиоведении. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.11 - религиоведение.

Институт философии имени Г.С. Сковороды Национальной академии наук Украины (Отделение религиоведения), Киев, 2018.

Диссертация является целостным религиоведческим исследованием, в котором реализовано попытку конституирования одного из направлений практического религиоведения, обозначенного как прогнозирование религиозных процессов. На основе методологии, основанной на системном и полидисциплинарном подходе, осуществлен комплексный философско-религиоведческий анализ прогнозного потенциала религиоведческой науки, определены основные понятия, выявлены методологические особенности прогнозирования и возможные границы его применения в религиоведении. Интеграционный подход реализовался в использовании дискурс-анализа, синергетической парадигмы, прогностики, отдельных достижений в экспертологии (как составляющей прогностики), философии и социологии религии, политологии, социального и политического прогнозирования, наработок в инновационном управлении и пр. Это позволило определить объектом осмысления религиозную ситуацию как концентрированное выражение всего комплекса религиозных проявлений в их взаимосвязи и взаимообусловленности в контексте существующей социальной среды. Такой подход позволил создать концептуальную матрицу религиозной ситуации как сложноорганизованной системы – объекта прогнозирования и управления.

Ключевые слова: будущее, прогноз, религиозная ситуация как сложноорганизованная система, синергетическая парадигма, практическое религиоведение, религиоведческая экспертиза, харизматизм, сценарии будущего религии, управление религиозной ситуацией.

SUMMARY

Tytarenko V.V. Methodology of forecast studies in academic religious studies.

- Manuscript.

Thesis for awarding the degree of the Doctor of Philosophical sciences, in speciality 09.00.11 - Religious Studies.

G.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine (Department of Religious Studies), Kyiv, 2018.

In the dissertation an attempt was made to establish a new direction of practical religious studies, which is defined as the forecasting of religious processes.

The comprehensive philosophical and religious studies analysis of the predictive potential of Religious Studies was done, based on the methodology of systematic and interdisciplinary approach. It enables to define the basic concepts and also to reveal the methodological peculiarities of forecasting in religious studies and the possible scope.

The integrative approach enabled the using of discourse analysis, synergetic paradigm, prognostics, special achievements in expert analysis (as a component of prognostics), philosophy and sociology of religion, political science, social and political forecasting, innovation management etc. This made it possible to define the religious situation as the entity manifestation of the whole complex of religious phenomenas in their interrelation and interdependence in the context of the existing social environment. Such an approach enabled the creation of a conceptual matrix of the religious situation as a complex organization.

The model of the conceptual matrix of the religious situation as a complex self-organized system was created in order to revealing the benefits of a deeper understanding of the unity and diversity of the world, and the general mechanisms of the emergence and development of a "novelty". The following levels of the conceptual matrix of the religious situation were distinguished: a micro-level consisting of a number of "fast", short-existing variables (represented by everyday religious consciousness, religious activity, etc.); macro-level (conceptual religious consciousness) – the long-term collective variable elements, which are called parameters of the order; mega-level, which consists of external phenomenon's actively influenced on the development of the system (the so-called control parameters that include global factors and local determinants).

The religious situation as a self-organized system is a set of elements that, as an object of management, have the ability to move from one state to another. This is suggested that in practical religious studies predictions should be developed in order to increase the efficiency of taken decisions, to avoid undesirable in areas of the religious influence on the social, political, spiritual processes, etc.

Key words: future, forecast, religious situation as a complex organized system, synergetic paradigm, practical religious studies, religious scholarly expertise, charisma, scenarios of the future of religion, management of the religious situation.